

MÁLYINKA-DÉDESTAPOLCSÁNY-VEREPCE-VÁR ÉS MISKOLC-KŐLYUK I.-BARLANG VASLELETEI

B. HELLEBRANDT MAGDOLNA

„Hephaisztosz...
ment a fűvókhoz
tűz fele fordítván azokat, sürgette dologra.
És a kemencéknél hűsz fűvó fűtt szakadatlan,
fűrgén árasztották szét sokféle fűvalmuk,
egyszer a gyors munkát segítették, másszor elültek,
úgy ahogy Héphaisztosz akarta, s a munka kívánta.
Lángra vetette a nempuhuló rezet is, meg az ónt is,
és a nagyértékű aranyat s az ezüstöt; utána
üllőtalpra nagy üllőt tett, a kezébe ragadta
jó kalapácsát, míg a fogót másik keze fogta.”

*Homerosz: Iliász. XVIII. 436–472. Akhilleusz pajzsa.
Fordította: Devecseri Gábor. Budapest,
Magyar Helikon, 1974.*

A Verepce-vár és a leletek előkerülése

2004 júliusában Porkoláb László, a Kohászati Múzeum vezetője tájékoztatta a megyei Herman Ottó Múzeumot, hogy Dédestapolcsány és Mályinka községek határán vasleletek kerültek elő.

2004. július 19-én végeztük el a leletmentést, melyen a Herman Ottó Múzeum részéről jelen volt Hellebrandt Magdolna őskoros és Pusztai Tamás középkoros régész, Balogh Marcell fotós, a Bükki Nemzeti Park részéről Barta Zsolt, a természetvédelmi örkerület vezetője és Taricska Tibor önkéntes természetvédelmi őr, valamint Porkoláb László.

A lelőhely Dédestapolcsány-Verepce-bércként ismert földvár, mely ma Mályinka községhez tartozik, s nyugati része, a lejtős domboldalon levő teraszai már Nagyvisnyó (Heves megye) község határterülete. A Verepce-vár Vásárhelytető nevű részén egy fa tövében nehéz *vasrögök* voltak (1. kép 1. jelzés; 2. kép 4.), melyeket a sarjhajtásként nőtt fa gyökereivel benőtt, volt olyan, melyet nem is tudtunk kivenni. A környéken több őskori cserép hevert. Ettől a helytől délkeletre egy bükkfa mellett öt nyéllyukas ék vagy *balta* feküdt (1. kép 2. jelzés; 2. kép 1.3; 8. kép 1.) gyakorlatilag a felszínen. Barta Zsolt elbeszélése szerint körülbelül húsz éve tarra vágták az erdőt, és amíg a jelenlegi sarjerdő fel nem nőtt, az erózió jelentős talajréteget mosott le a tetőről. A Verepce-vártól északnyugatra, mintegy 3 km-re Dédestapolcsány-Várerdő területén egy nagyméretű *halmot* mutattak meg kísérőink (1. kép 3. jelzés; 2. kép 2.). A halom szétdúlt, kifosztott állapotban tártult elénk, körülötte a föld tele volt kidobált mészkövekkel, cserepeket vagy egyéb régészeti leletet nem láttunk. Ennek a nagy halomnak a köveiből a halom tövében négy újkori mészégetőt építettek, maradványai megvannak. A közelben, a bükkerdőben még

legalább négy, részben bolygatott, mészkővel borított halmos temetkezés nyomai láthatók, és több kisebb sejthető.

A Verepce-vár délkeleti végében, a sánc belső felén (1. kép 4. jelzés) 2006 októberében Barta László és Barta Zsolt égett köveket gyűjtött, melyekre *habosra égett salak* olvadt, és égett, valószínű agyag fújtatótöredéket is találtak.

Kutatástörténet

Nováki Gyula és Sándorfi György Dédestapolcsány-Verebce-tető néven írta le az őskori földvárat és környékét, egészen fel északra a középkori Dédes váráig.¹ A hely legkorábbi említését a 18. századból való térképeken Verepce-lápa néven találták. Meg kell említenem, hogy az újabb térképek is a Verepce nevet rögzítik. Nováki Gyula kutatásai alapján a földvárat Fodor A. írta le először 1827-ben, munkája kéziratban maradt ránk. Nováki Gyula 1968-ban járta be a hatalmas területet, sáncokat talált a Verepce-lápától Dédes váráig, sőt e mellett is. Megállapítása szerint az őskori erődített telep hossza észak–dél irányban a Verepce-lápáig 2075 méter, legnagyobb szélessége a Vásárhely-parlagnál 860 méter, így teljes területe 123 hektár.² Nováki felfigyelt a terepen a nagy szintkülönbségekre is, mely helyenként 186 méter is lehet. A földvár nyugati teraszai alatt folyik a Bán patak.³

A földvárat Nováki Gyula hatalmi központnak tartotta,⁴ a többi nagy földvárhoz hasonlóan. Vidékünkön ilyennek gondolhatjuk az Emőd-Tüzép lelőhelyen mentett leleteket, és a települést, mely a Bükkaranyos melletti földvár kiszolgáló helye lehetett.⁵ A Verepce-vár lakóit is körbevehették azok a földet művelő népek, akiknek hagyatékaként került elő egy bögre Dédestapolcsányban a pilinyi kultúrából,⁶ valamint edénytöredékek és tál részei turbántekercs díszítéssel Dédes-Pallos lelőhelyen a Kyjatice kultúrából.⁷ A középkori vár melletti barlangból is kerültek kora vaskori cserepek a Magyar Nemzeti Múzeumba.⁸

A Verepce-várat mélyen a Bükk hegységben alakították ki, védelmi rendeltetését nem hagyhatjuk figyelmen kívül. Lovasai portyázással vigyázhatták és ellenőrzésük alatt tarthatták észak felé a Bán völgyét, s természetesen a *vaslelőhelyeket*. A Bán patak völgyében a salaklelőhelyeket Dobosy László összegyűjtötte.⁹ A korai vaskorban a földvár egykori lakói a vártól 10–15 km-re az Upponyi-hegységbe juthattak, ahol mai ismereteink szerint bányászhattak vasat.¹⁰ Északabbra, Rudabánya környékén, mint tudjuk, fedőréteg nélkül, a felszínen hozzájuthattak a vashoz.¹¹ A szállítás igavonó állatokkal, szekérrel ebben a korban megoldható volt.

1 Nováki Gy.–Sándorfi Gy., 1992. 12–13. 7. kép

2 D. Matuz E.–Nováki Gy., 2002. 10.

3 Nováki Gy. 1988. 5. kép

4 Nováki Gy., 1988. 89.

5 Hellebrandt M., 1991. 27.

6 Kemenczei T., 1964. 34. IV.t. 15.

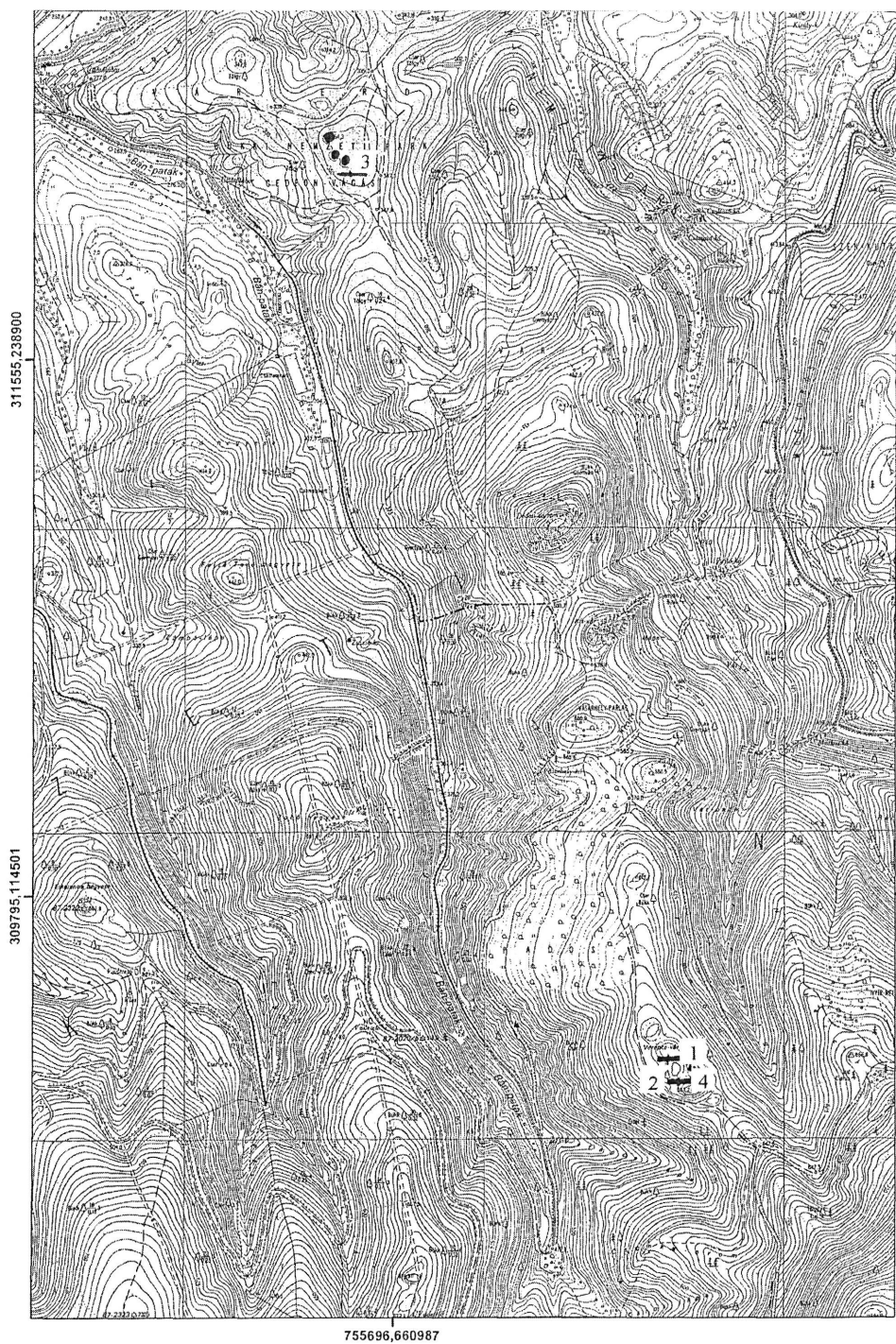
7 Kemenczei T., 1984. 129.

8 Kemenczei T., 1970. 24.; MNM cserépleltár 37/1941.

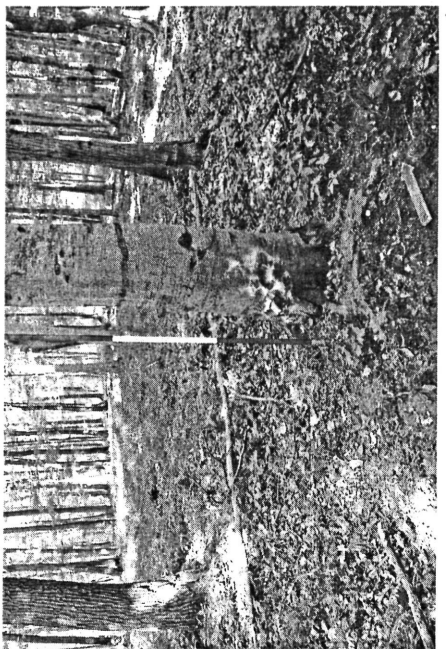
9 Dobosy L., 1973. 69–75.

10 Gömöri J., 2000. 262.

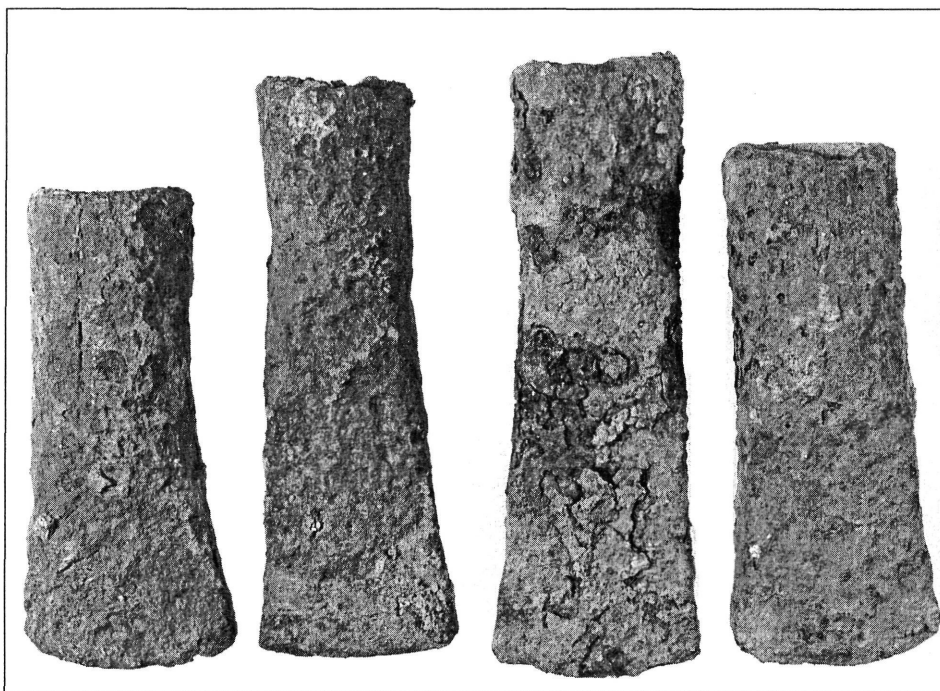
11 Kalicz N., 1957. 5–6.; Hellebrandt M., 2004. 110.

I. kép. A Verepce-vár térképe

2. kép. 1.3. A vasbalták a találáskor. 2. A kirabolt halomsír. 4. Vasrögök a fa tövében
Balogh Marcell felvétele

3. kép. Vasbalták, 3.1.4.2. számú. Kulcsár Géza felvétele

A leletanyag leírása

2004. július 19-én gyűjtött leletek Ltsz. 99.26.1–18.

– Vasbalta (3. kép 2., 4. kép 1.). Hosszabb, kissé ívelt oldalú, egyik sarka leütött, éle egyenes. A nyéllyuk nyílása ovális, kifelé az oldalfalig kissé szélesedik. A nyéllyuk 6 cm mély, oldalfalai szűkülnek, alja egyenes. A balta hossza 15,7 cm. Súlya 0,59 kg.

– Vasbalta (3. kép 4., 4. kép 2.). Zömök alakú. Oldalfalai alig szélesednek, csak az él felé látványosabb. Éle kissé ívelt, csorba. Nyéllyuk ovális nyílású, belső falai szűkülnek, alja egyenes, mélysége 5,7 cm. Hátoldalán a nyéltok összekalapálásánál látható vonal alakult. A balta hossza 14 cm. Súlya 0,63 kg.

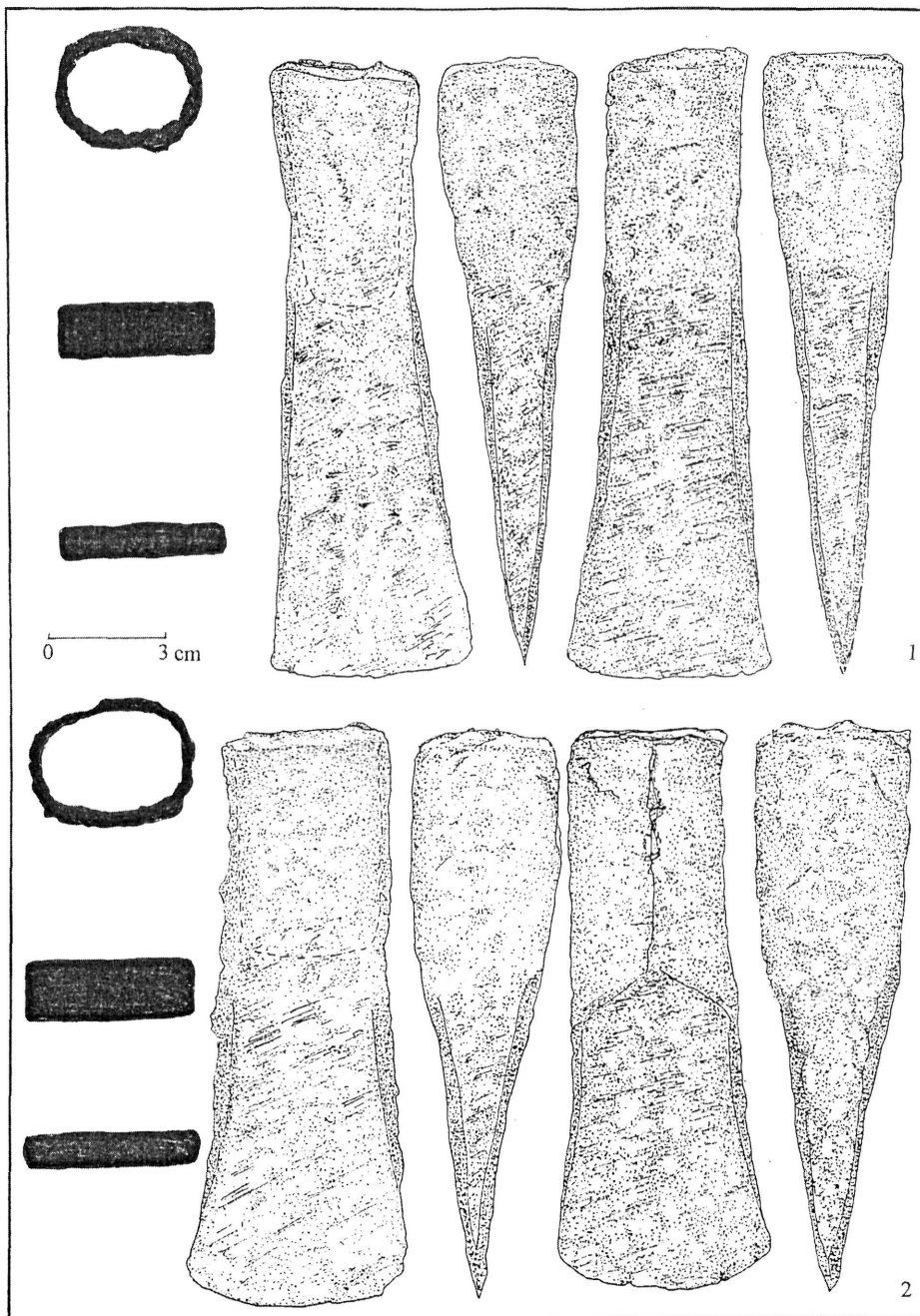
– Vasbalta (3. kép 1.; 5. kép 2.). Zömök testű, ívelt oldalú, éle is kissé ívelt vonalú, de csorba. A nyéllyuk ovális nyílású, falai lefelé szűkülnek, alja egyenes, mélysége 5,3 cm. A balta hossza 12,9 cm. Súlya 0,52 kg.

– Vasbalta (3. kép 3.; 5. kép 1.). Hosszúkás alakú, ívelt oldalú, kissé ívelő éle csorba. A nyéllyuk ovális nyílású, oldalfalai lefelé szűkülnek, alja egyenes, mélysége 6,1 cm. A balta hossza 16,7 cm. Súlya 0,705 kg.

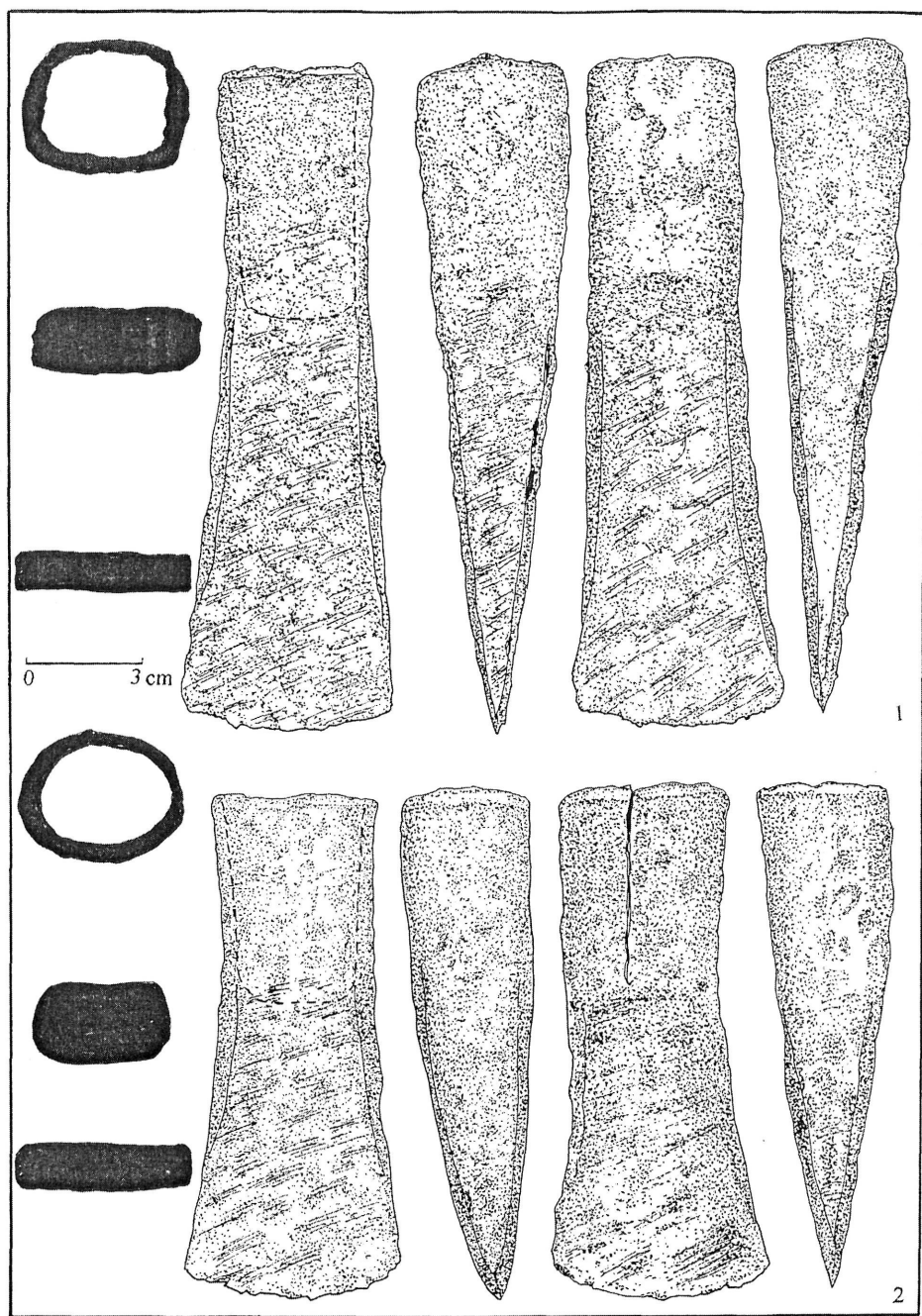
– Vasbalta (6. kép 2.). Zömök alakú, oldalfalai íveltek. Éle is ívelt volt, most csorba. A nyéllyuk ovális nyílású, oldalfalai kissé szűkülnek, alja egyenes, mélysége 6,3 cm. A balta hossza 14,8 cm. Súlya 0,63 kg. Ez a darab a Kohászati Múzeum tulajdona, Barta Zsoltnál van letétben.

– Vaströg. Egyik oldala viszonylag egyenes, pereme van a hosszabbik szélén, s az egyik széle is viszonylag sima. H: 9,8 cm. Súlya 1,21 kg.

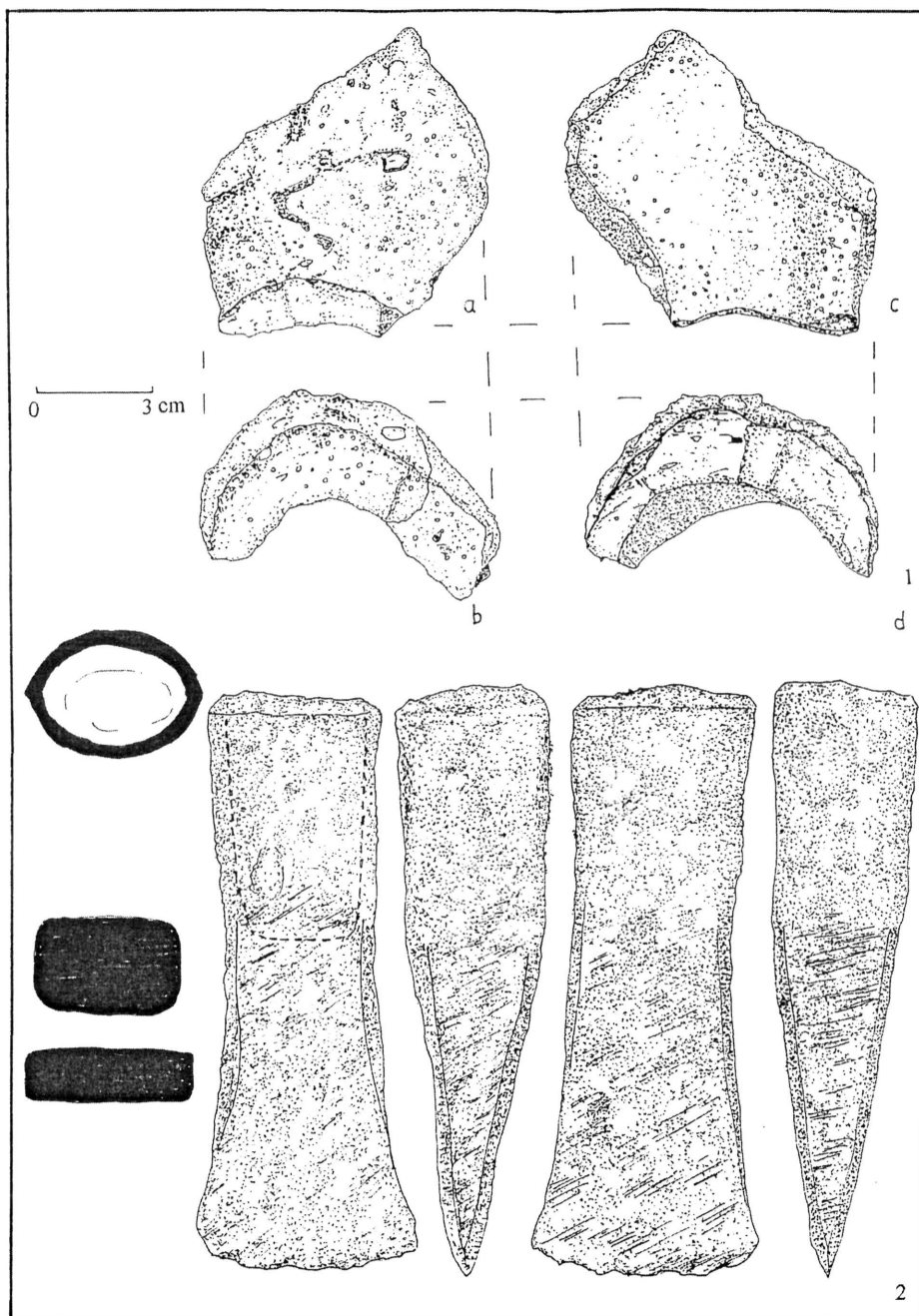
– Vaströg. Hosszúkás darab, egyik oldala viszonylag sima. H: 9,3 cm. Súlya 1,42 kg.

4. kép. 1.2. vasbalta
A szerző rajza

5. kép. 4.3. vasbalta
A szerző rajza

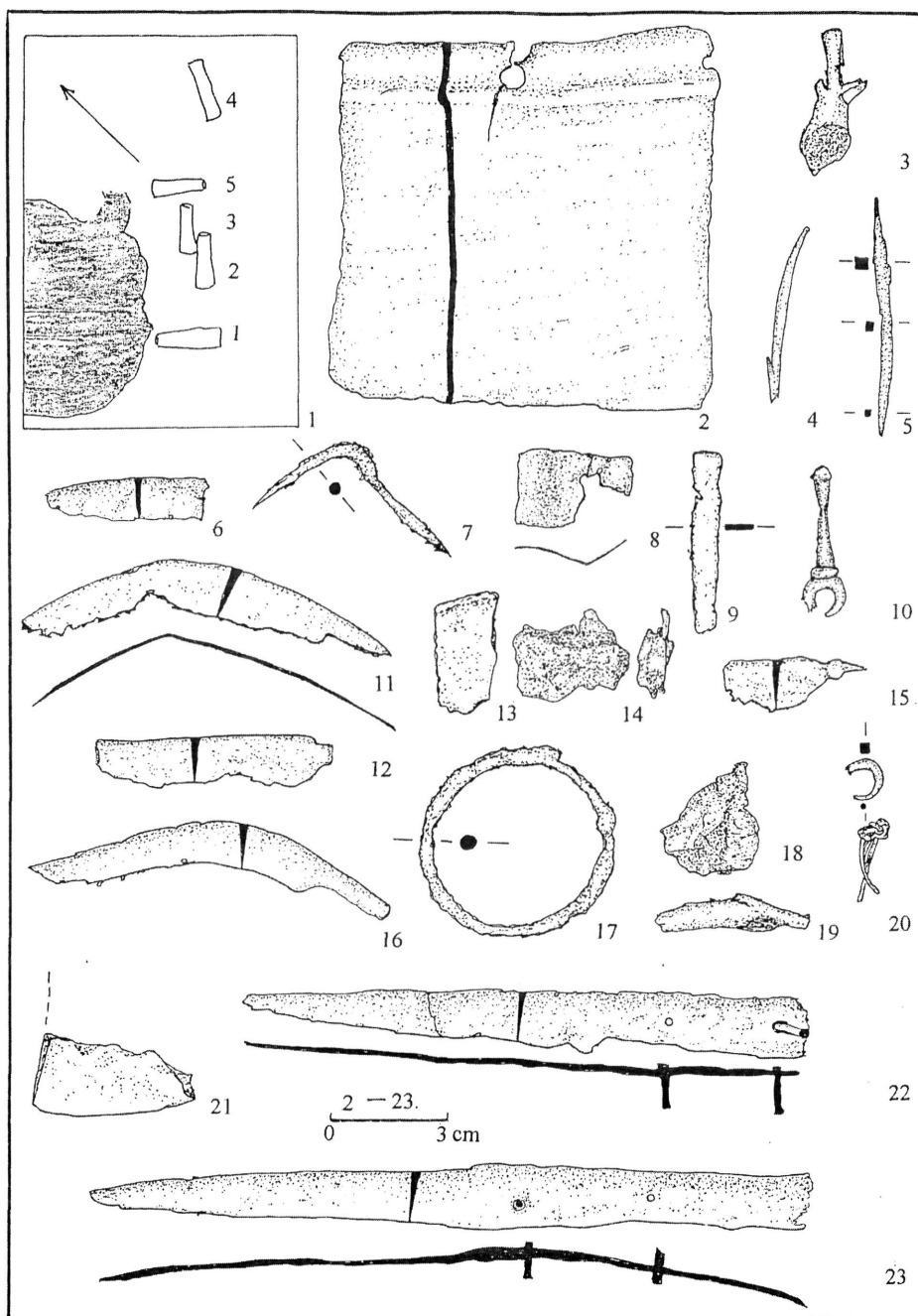
6. kép. 1. Agyagfújtató töredéke; 2. 5. számú vasbalta
A szerző rajza

7. kép. Nagy Dezső a fémkeresővel, jobbra Barta Zsolt és Saléti György
A szerző felvétele

- Vaströg. Körülbelül négyszögletes darab. Egyik oldala viszonylag sima, körülbelül 6,5 cm vastag, lukacsos, nehéz rög. H: 5,4 cm. Súlya 1,68 kg.
- Vaströg. Egyik oldala lapos, a többi lukacsos. H: 8 cm. Súlya 1,41 kg.
- Vaströg. Egyik oldala viszonylag sima, a többi rögös. H: 12,9 cm. Súlya 1,39 kg.
- Vaströg. Egyik fele viszonylag egyenes, a többi rögös. H: 9,2 cm. Súlya 1,19 kg.
- Vaströg. Egyik felülete hozzávetőlegesen egyenes, a többi rögös. H: 8,9 cm. Súlya 1,09 kg.
- Vaströg. Körülbelül háromszög alakú, két sima felülete van. H: 9 cm. Súlya 0,65 kg.
- Vaströg. Hosszúka alakú darab. H: 10,5 cm. Súlya 1,365 kg.
- Vaströg. Alaktalan példány. H: 9,6 cm. Súlya 1,06 kg.
- Vaströg. Hosszúka, lukacsos, egyik felülete viszonylag egyenes, H: 9,7 cm. Súlya 1,155 kg.
- Vaströg. Egyik fele sima, a többi rögös felület. H: 8,6 cm. Súlya 1,26 kg.
- Vaströg. Kör alakú, csomós, lukacsos darab. Átm.: 10 x 12 cm. Súlya 1,72 kg.
- Vaströg. Egyik fele viszonylag egyenes, a többi rögös, lukacsos. H: 9,5 cm. Súlya 1,24 kg.

2004. szeptember 9-én Nagy Dezső fémkeresővel kutatta át a területet (7. kép). Ásatást nem végeztünk, csak a vastag avarban, a felszíntől körülbelül 10–15 cm-re levő tárgyakat jelezte a műszer, ezeket spakliztuk ki. A talált leletek leltári száma 99.26.19–115. A vasbalta lelettől nyugatra került elő a

8. kép. 1. A vasbalták helye, 2–23. A fémkeresővel talált leletek
A szerző rajza

– Bronzlemez (8. kép 2.), mely megközelítően négyszögletes alakú. Felső részén 1,5 cm szélesen kissé domborított, s ezen egy teljes kör alakú áttörés van, majd ettől 4,5 cm-re a szélén egy fél áttörés látszik. Hossza 9,7 cm, szélessége 9,1 cm.

A Verepce-bérc délkeleti szélétől, azaz a Kőhajigálótól északra kerültek elő az alábbi tárgyak:

– Vaskés (8. kép 15.). Kisméretű, széles pengéjű a kés a markolathoz közel, majd a csúcsa felé gyorsan keskenyedik. A nyéltüskén kerek megvastagodás látszik, ez gomb lehetett, csúcsa hiányzik. H: 3,6 cm.

– Vaskés (8. kép 12.). Penge szinte egyenes hátú töredéke, a csúcsa hiányzik, a nyéltüske indítása látszik. H: 6,2 cm.

– Vaskés (8. kép 16.). Domborúan ívelt hátú kés a nyél lemezével. Egyik oldala lapos, a másik domború, plastikus. H: 9,1 cm.

– Vaströg (8. kép 18.). Alaktalan. H: 3,2 cm.

– Vasár (8. kép 5.). Négyszögletes átmetszetű, egyik vége felé vastagodik, majd csúcsba keskenyedik mindkét vége. H: 6,3 cm.

– Vastöredék (8. kép 19.). Ívelő, felismerhetetlen darab. H: 4,1 cm.

– Vasfonadék és hiányos vaskarika (8. kép 20.). Karika átm.: 1,4 cm, vas fonadék H: 2,4 cm.

A Verepce-tetőn került elő egy hosszúkás alakú, téglalap átmetszetű vaslemez (8. kép 9.). Kovácsolt, viszonylag nehéz darab. H: 4,7 cm. Ez és az alábbi két kés kora bizonytalan.

A Vásárhely-parlaga, Várpada alsó terasza, nyugati oldal területén került elő egy vaskés (8. kép 23.). A kés egyenes hátú, nyele két szegecslyukkal áttört, mindkét szegecs megvan. H: 18,6 cm. A magassági pont környékén került elő a másik vaskés (8. kép 22.). Pengerésze egyenes hátú, nyele két szegecslyukkal áttört, a szegecscek benne vannak. Pengerésze törött. H: 14,9 cm.

A földvár nyugati részét Padosnak nevezik, ez a 19/A erdőrészlet. Itt az alábbi leleteket gyűjtöttük:

– Vasár (8. kép 7.). Mindkét vége csúcsba szűkül, középen kerek átmetszetű, görbült darab. H: 7 cm.

– Vaskarika (8. kép 17.). Erősen korrodált, egyenetlen vastagságú, kovácsolt tárgy. Átm.: 4,9 x 5,2 cm.

– Vaskés (8. kép 11.). Ívelt hátú vaskés elhegyesedő végű nyéltüskével. H: 9,8 cm.

– Vasbaltatöredék (8. kép 21.). Ívelő élének és alul kissé szélesedő alakú baltának része. H: 3,9 cm.

– Bronztárgy (8. kép 3.). Nyeles, deformált kis bronztöredék. H: 3,5 cm.

– Vasdarab (8. kép 4.). Hosszúkás, kissé ívelő vasdarab. H: 4,6 cm.

– Vaströg (8. kép 14.). Egyik oldala egyenes, a felső része vaskos, egyenetlen. H: 3,1 cm.

– Vastárgy (8. kép 13.). Lapos, nehéz vasdarab. H: 3,1 cm.

Mályinka községhatárnál, a magassági pont környékén kerültek elő az alábbiak:

– Vaskéstöredék (8. kép 6.). Kissé ívelő hátú kés töredéke. H: 3,9 cm.

– Vaslemez (8. kép 8.). Lapos anyagú, kissé domborodó formájú lemeztöredék. Sz: 2,2 cm.

– Csüngő (8. kép 10.). Egyik vége kissé kiszélesedik, kúpos gomb alakba, majd a szára szűkül, ezt követően ismét szélesedik, és kis vízszintes borda után lapos karikában végződik, mely hiányos. H: 3,6 cm.

Településre utaló kerámiákat a Kőhajigálónak nevezett legdélebbi ponttól végig a Verepce-bércen, Vásárhely-parlagán, a Padoson, s az erdei földút mindkét oldalán lehet találni, ahogy folytatjuk az utat Dédes vára felé. A Verepce-vár déli részén több őrlőkövet gyűjtöttünk. A bemutatott leletek (Ltsz. 99.26.81. 88. 69. 98. 70. 71. 68. 67. 44. 43. 61. 115. 111.) a következők:

– Szélesen kihajló peremű edény peremrésze és ívelő nyakrésze (9. kép 1.). A perem széle felé az edényfal elkeskenyedik. Kívül téglavörös, belül világosszürke, törésfelülete sötétszürke. Peremhossz: 2,1 cm.

– Világosbarna, szemcsés anyagú oldaltöredék (9. kép 2.), lapos bütyökdiszkekkel. Törésfelülete sötétszürke. H: 6,6 cm.

– Cserépedény perem- és faltöredéke fülindítással (9. kép 3.). Perem H: 3,9 cm, fül sz.: 2 cm.

– Edény peremtöredéke (9. kép 4.). A perem a nyakrésszel együtt kifelé ível, közepén megvastagodik az edényfal, majd a perem széle felé keskenyedik, és végül legömbölyített. Szürke, kavicsszemcsés. Peremhossz: 3,2 cm.

– Fazék perem- és faltöredéke (9. kép 5.). A peremrész egyenesen levágott. Oldalfalán egy széles alapú bütyök van. Világosbarna, szemcsés anyagú, belül kormos. Peremhossz: 4,4 cm.

– Oldaltöredék (9. kép 6.). Felülete árkolt díszű. Kívül világosbarna, törésfelülete szürke. H: 5,4 cm.

– Cserép (9. kép 7.). Edény vállának töredéke, hasánál az edényfal megvastagodik és kijebb ugrik. Fekete. H: 3,4 cm.

– Táltöredék (9. kép 8.). Peremrésze lekerekített, lejjebb kissé megvastagodik az edényfal, alja felé szűkül a tál. A peremrész enyhén hullámos tetejű. Kívül világosbarna, belül fekete, kormos. Peremhossz: 8,7 cm.

– Cserép (9. kép 9.). Kannelurázott felületű fekete edény oldaltöredéke. H: 4,9 cm.

– Cserép (9. kép 10.). Edény aljából alakított, ívben lekerekített darab. Az edény külső fele sárgás-vöröses, törésfelülete szürke. H: 5,6 cm.

– Orsókarika (9. kép 12.). Kettőskónikus, de lapos. Átm.: 3,2 cm.

– Őrlőkö (9. kép 11.). Nagyjából egyenletes, 5,8 cm vastagságú darab. Alsó és felső felülete sima, az egyik felülete egyenletesebb. H: 11,8 cm.

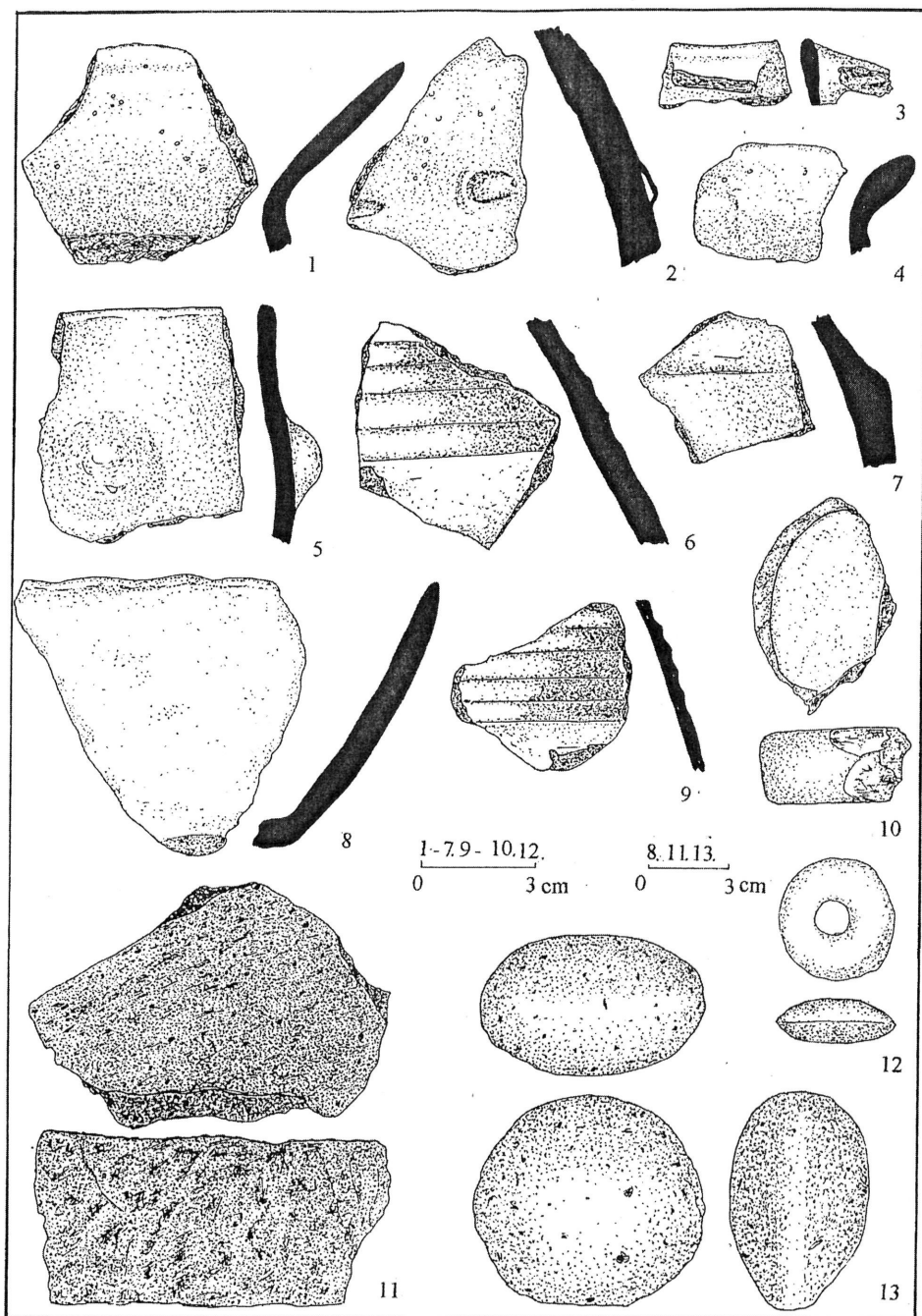
– Kavics (9. kép 13.). Folyó görgette kavics, de láthatóan kopott. H: 7,7 cm. Súly 0,45 kg. A Kőhajigálótól északra került elő.

A Verepce-vár délkeleti végénél, a sánc belső felén (1. kép 4. jelzés) figyelemre méltó tárgyakat talált Barta László és Barta Zsolt, melyeket¹² a múzeumnak ajándékoztak. 2006. november 10-én a leletbejelentőkkel megtekintettem a helyszínt. Égett köveket találtunk, majd nyugatra a Kőhajigálónál folyami kavicsokat, és a nyugati részen őrlőkö végének töredékét.¹³ A délkeleti részen, a sánc belső falába mélyítve két nagyobb, körülbelül 2 x 3 méteres gödör látható, ezeknél kerültek elő a példaként bemutatott darabok:¹⁴

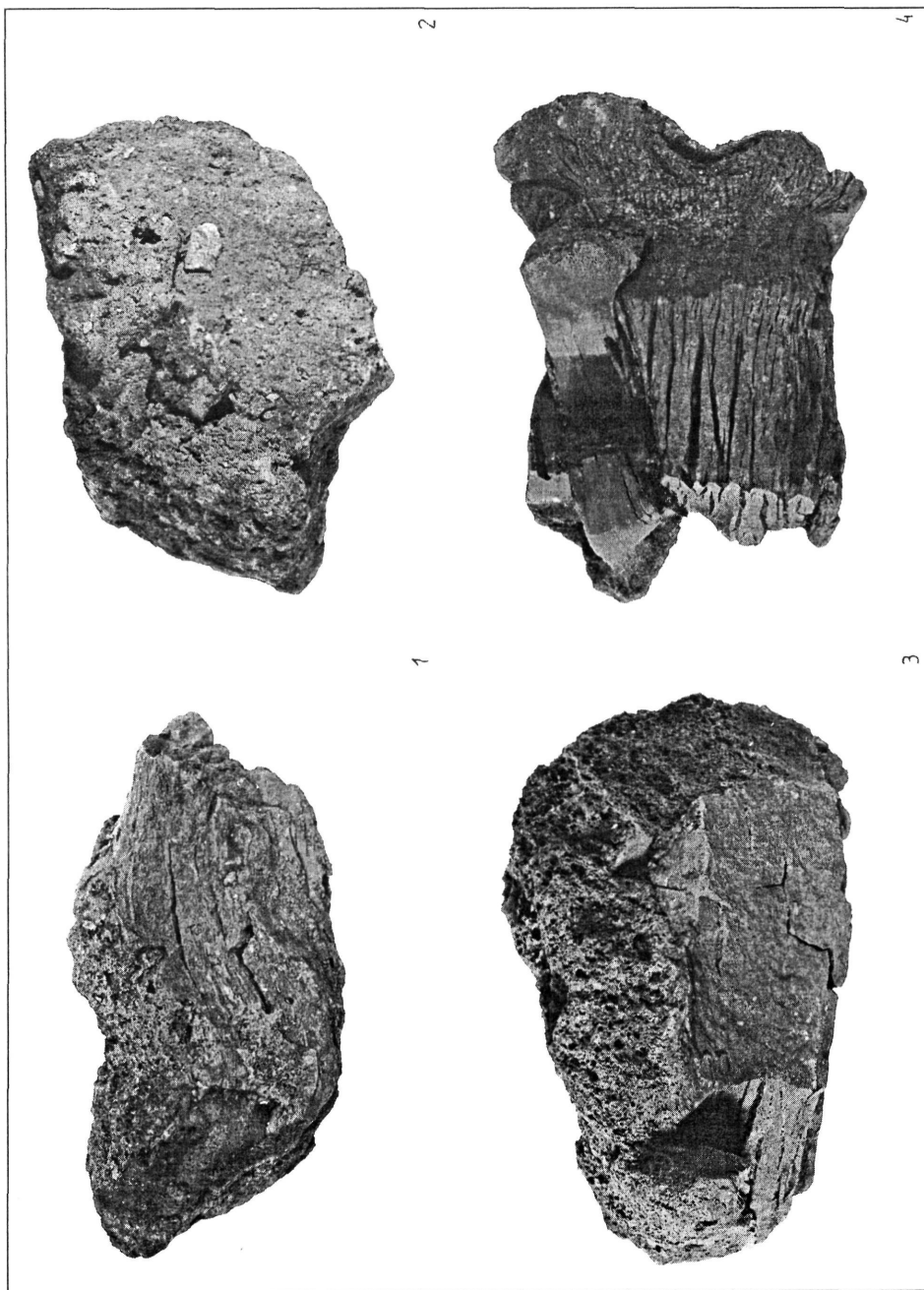
¹² Herman Ottó Múzeum Ltsz. 99.40.1–11.

¹³ Herman Ottó Múzeum Ltsz. 99.40.12–20.

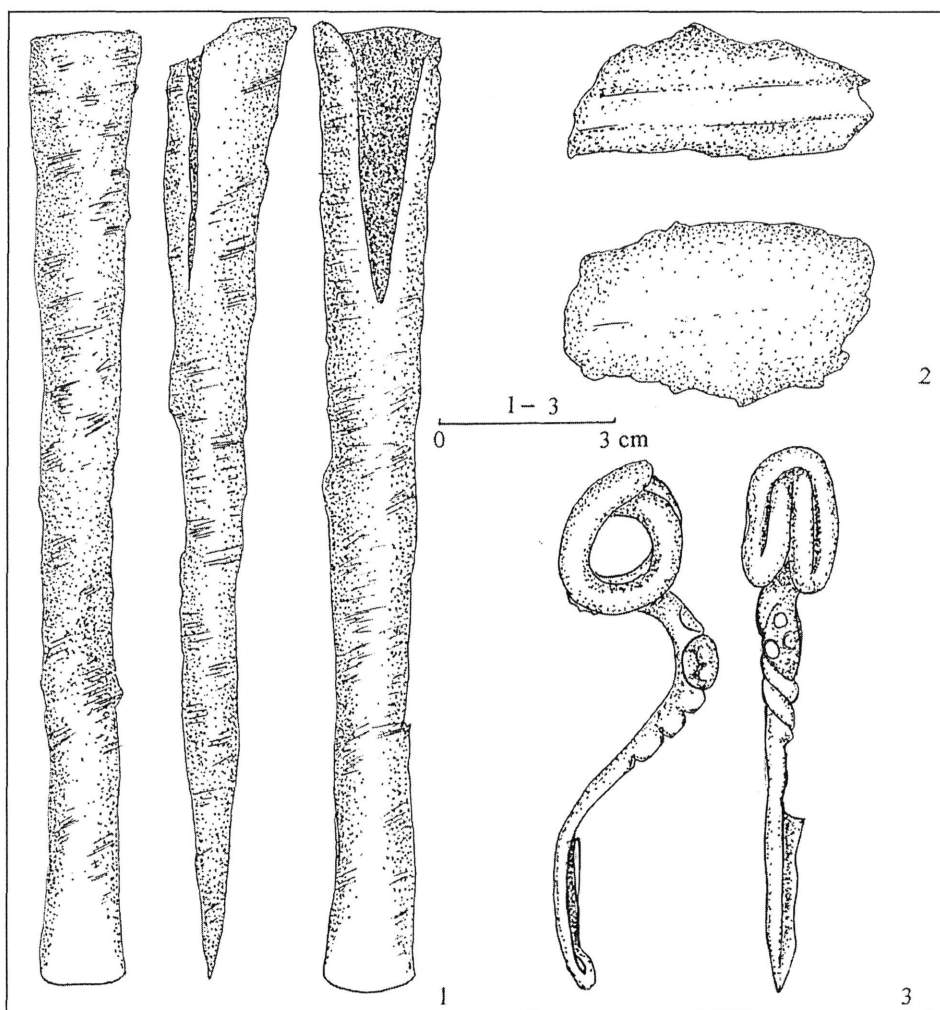
¹⁴ Herman Ottó Múzeum Ltsz. 99.40.1–11.

9. kép. A Várpince-várban gyűjtött leletek
A szerző rajza

10. kép. 1.3–4. Égett kövek; 2. A fűtató teteje
Kulcsár Géza felvétele

11. kép. Leletek a Verepce-várból
Regös József gyűjtése. A szerző rajza

Hosszú, kőzetdarab (10. kép 1.). Ívelő vonalban repedt a hőtől, tetején habosra égett anyag van. A kőzet vörösesbarna, a habos rész szürke. H: 12,2 cm, legnagyobb szélessége 6,6 cm. Könnyű.

– Valószínű, hogy fűjtató töredéke (6. kép 1.; 10. kép 2.). Ívelő, átlag 2 cm vastag csőszerű agyagtárgy része, melynek belső felülete sima az égés ellenére, külső, átégett felülete a hőtől lazább, kis kövek tapadtak bele. Szürke, samottszerű. H: 6,9 cm, Sz: 6,8 cm.

– Égett kő (10. kép 3.). Vörösesbarnára égett, repedezett kő, melynek tetején szürke, habosra égett rész van. H: 7,1 cm, Sz: 4,5 cm.

– Égett kő (10. kép 4.). Lemezesre égett, barnásvörös, helyenként szürke kő. H: 8,1 cm.

12. kép. A Londonban őrzött dombormű.
A várvédők köveket dobnak az ostromlókra

– Két darab vörösbarnára égett kő, lemezesen szétnyílnak. H: 7 cm, Sz: 3 cm; H: 8,9 cm, Sz: 4,3 cm.

– Két darab égett kő. Egyik fele habosra, feketére égett, lemezesen szétnyíló, a másik vöröses, palásan szétnyíló. H: 5 cm, Sz: 4,2 cm; H: 6,2 cm, Sz: 3,2 cm.

– Kőzet. Vörösbarna, palásan szétnyíló, egyik sarka hólyagos, habos. H: 3,4 cm, Sz: 2,3 cm.

A salaklelőhely pontos helye Barta Zsolt műszeres mérése szerint N 48°7.046' E 20°28.827'.

– Örlőkő töredéke. A teljes örlőkő végének része, mely nagyjából faragott, egyengetett szélű, vastagsága egyenletes. H: 6,4 cm, Sz: 15,2 cm, V: 5,3 cm.

– Kő. Könnyen kézbe vehető, helyi idegen anyag. Átm.: 5,3 x 6,8 cm. Súly 0,16 kg.

– Kő. Ovális alakú, lapos, laza szerkezetű. Átm.: 6,4 x 8 cm. Súly 0,19 kg.

– Kő. Nagyjából kör alakú, zömök. Átm.: 4,8 x 5 cm. Súly 0,125 kg.

– Kő. Folyami kavics, világos színű. Átm.: 5 x 6,8 cm. V: 3,6 cm átlag. Súly 0,22 kg.

– Kavics. Folyami kavics, fekete, hosszúkás alakú, töredék. H: 10 cm, Sz: 4,3 cm. Súly 0,31 kg.

A Verepce-vár területéről Regös József három vastárgyat és cserepeket adott át a HOM régészeti gyűjteményének, ezek a következők:¹⁵

- Vasfibula (11. kép 3.). Felsőháros, kétoldali rugószerkezete van, felmagasodó hátán plasztikus díszítés nyomai látszanak. Lába elkalapált, behajlított, és ebből alakították ki a tűtartót. Tüje hiányzik. H: 9,1 cm.

- Vasrög (11. kép 2.). Hosszúak alakú. H: 5,3 cm, Sz: 3 cm.

- Vasvéső (11. kép 1.). Tokos. H: 15,8 cm. Élének hossza 1,6 cm. Ezt a darabot Regös József 2007. márciusában találta az északi lejtő mentén, az úttól kelet felé, körülbelül 50 méterre a lejtő közepe táján.

- Cserepek. Jellegtelen, szemcsés anyagú, világosbarna, kézzel formált töredékek. Egy ívelő darabon kis perem látszik. 9 darab. H: 1,8 – 13,2 cm.

Miskolc-Kőlyuk I.-barlang (14. kép) leletei

Tokos vas baltát és ívelt hátú vaskést talált 1999-ben Regös József a barlangban, melyeket a Herman Ottó Múzeumnak ajándékozott orsókarikával és cserepekkel együtt,¹⁶ ezek a következők:

- Vasbalta, tokos (15. kép). Oldalai enyhén ívelték, csak a kissé ívelt éléhez közel szélesednek ki. A tok nyílása megközelítően ovális, de inkább lekerekített sarkú téglalap, átm.: 4,6 x 3,3 cm. A tok oldalfalai lefelé kissé szűkülnek, alja egyenes, mélysége 6,8 cm. A tok hosszanti részénél körülbelül háromszög alakban hiányos. A balta rozsdás, felülete feltáskásodott, de így is érzékelhető, hogy az ép, hiánytalan felülete hosszában végig egyenesebb, hasonlóan a Verepce-várban találtakhoz. A balta H: 11,8 cm, élének szélessége 6,3 cm. Súly 0,42 kg. Az Őriásterem felé átvezető résztől néhány méterrel feljebb találta Regös József az Első teremben, a késsel és az őrlőkötőredékkel (14. kép 1.).

- Ívelt hátú kés (16. kép 1.). Csúcsa korrodált, nyéltüskéje tompa végű. H: 12 cm.

- Fekete edény töredéke (16. kép 2.). Nyak- és vállrész, élesen profilált hasrész, melyen két beböködés van. Kívül simított felületű. H: 3,7 cm.

- Orsókarika (16. kép 4.), mely lényegében középen kilukasztott cserép körülbelül fél darabja. Kívül téglaszínű, törésfelülete fekete. Átm.: 4,7 cm.

- Cseréptál töredéke (16. kép 3.). Rövid nyakkal együtt a peremrész felé az edényfal elkeskenyedik, és végül kifelé ível. Válla élesen profilált, és páros bütykök vannak rajta. Kívül-belül fekete, kívül fényezett. Peremhossz 7,8 cm. A barlang „Sírkamra” részében gyűjtötte az ajándékozó, a Kovás átjáró mellett.

- Őrlőkő töredéke, azaz egyik eldolgozott vége és hosszanti folytatása. Hiányos, vastagsága egyenletes, mint a Verepce-várban találtaké. Helyenként fekete, égett. H: 16 cm, Sz: 16,6 cm, V: 4 cm. Ezt a darabot 2001. 06. 06-án gyűjtötte Regös József.

A kerámia leletanyag a Kyjatice kultúra hagyatéka. A kultúrát összefoglaló tanulmányában Kemenczei Tibor közölte a HOM gyűjteményében levő, és a Kőlyuk I. barlangban talált leleteket, ezek leltári száma 53.605.1–614.3., 65.28.1., 65.30.1–5.¹⁷ A publikáció illetve az anyaggyűjtés lezárását követő időben szórványleletként kerültek a HOM gyűjteményébe leltári szám szerint a következők: 76.24.40–43. Gonda Gyula ajándéka, 1976.; 79.38.1–3. Istvánffy György numizmatikus gyűjtése 1959-ből.; 82.7.1–2.

¹⁵ Herman Ottó Múzeum Ltsz. 99.44.1–4.

¹⁶ Herman Ottó Múzeum Ltsz. 99.42.1–25.

¹⁷ Kemenczei T., 1970. 23. XII–XIII. t., XXI. t. 7., 2. kép 2.; Kemenczei T., 1984. 132. CVII. 1–9.11.

Lénárt László geológus, barlangász gyűjtése; 87.6.1–14. Zámberszky Andor gyűjtése 1983–1984-ben. Ebből az újabb anyagból az alábbi, jellegzetesebb darabokat mutatjuk be:

– Cseréptál töredéke (16. kép 5.). Nyaka ívelt, peremmel együtt kihajlik, válla élesen profilált. Belül matt fekete, kívül barna és kormos. Peremhossz: 4 cm. Ltsz. 76.24.43.

– Cserép (16. kép 6.). Edény kissé ívelő, vastagabb falú oldaltöredéke. A perem felül lekerekített, pH: 3 cm. Ltsz. 87.6.13.

– Edénytöredék (16. kép 7.). Nyaka szinte hengeres, pereme szélénél az edényfal keskenyedik, vállánál erőteljesen kiszélesedik. Világosbarna, simított felületű. H: 7,4 cm. Ltsz. 76.24.40.

– Pityke (16. kép 8.). Bronz. Alakja nem egészen szabályos kör, domború felületű. Homorú alján a fül két kis csomója látszik. Átm.: 1,9 cm. Ltsz. 79.38.2.

– Cserép (16. kép 9.). Nyaka rövid ívben kifelé tart a peremmel együtt. Hasánál az edény kiszélesedik és az edényfal megvastagodik. Szürkésbarna. Perem H: 3,2 cm. Ltsz. 87.6.5.

– Fenőkö (16. kép 10.). Hosszúak alakú, végei elkeskenyednek, átmetszete lekerekített sarkú, háromszög alakú, egyik hosszanti oldala egyenes, a másik kettő kissé domború. Ltsz. 87.6.14.

– Táltöredék (16. kép 11.). Behúzott peremű, az edényfal a perem belső felén, azaz befelé megduzzad. Kívül barna, belül fekete. Perem H: 6 cm. Ltsz. 87.6.5.

– Cserép (16. kép 12.). Vastag falú edény töredéke egy nagy sérült bütyökfogóval. Kívül-belül világosbarna, törésfelülete szürke. H: 5 cm. Ltsz. 87.6.11.

– Cserép. Kívül fekete, kannelurázott két darab töredék. H: 2,7 cm, 3,7 cm. Ltsz. 82.7.1.

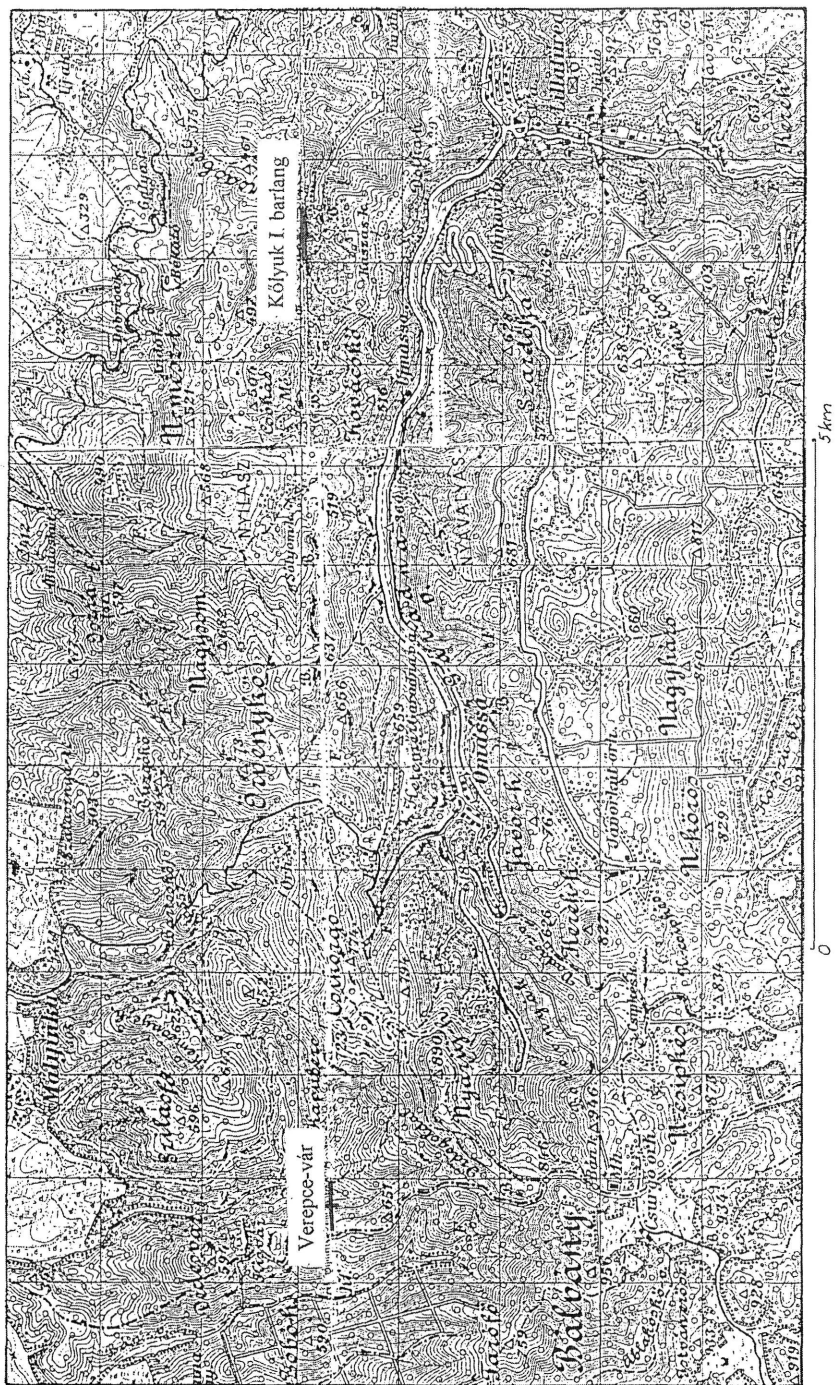
– Cserép. Vékony falú edény oldaltöredéke. Kívül sima fekete, belül barna. H: 2,5 cm. Ltsz. 82.7.2.

2007. 04. 17-én felkerestük a Kőlyuk I.-barlangot. A bejárásán részt vett Barta Zsolt és Ferenczy Gergely, a Bükki Nemzeti Park munkatársai, valamint Regös József barlangász, szilvásvárad lakos, aki megmutatta az általa gyűjtött leletek találási helyét. A barlangban szinte nincs ép felület, mindenhol szabálytalan árkok, gödrök, túrárok nehezítik a lépést. Regös József tájékoztatása szerint az utóbbi években főleg barlangi állatcsontot kerestek a fosztogatók. Tudjuk, hogy a barlang a múltban nem volt lezárva, s ha le is zárták, a zárat feltörték, esetleg felrobbantották. A 20. század közepétől sok bolygatásnak volt kitéve az üreg. Tóth Lajos kohómérnök elbeszélése szerint kamaszkorukban, azaz kb. 60 éve rendszeresen jártak a barlangban, többször ott is aludtak, másnap onnan mentek tovább. A barlangot jelenleg vasrudakból álló szerkezet és zár védi. A Kőlyuk I.-barlang állapotfelmérését 2004. december 6. keltezéssel Regös József elvégezte.¹⁸

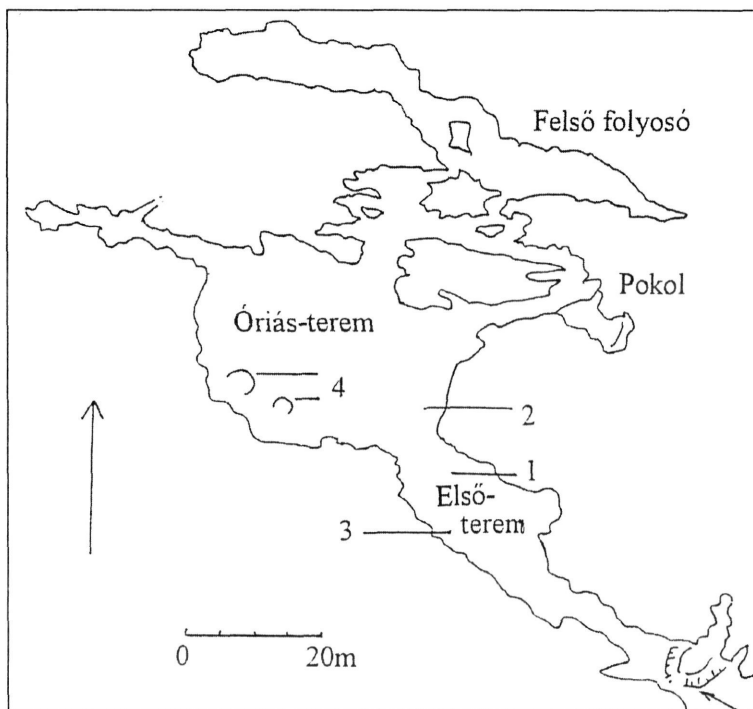
Jelentéséhez csatolt egy barlang alaprajzot, melyet lényegében Vértes László rajzának¹⁹ felhasználásával, ugyanabban a léptékben készített Kárpát József 1983-ban, majd ezt pontosította Regös József 2003-ban. Bejelölte a fontosabb leleteket és objektumokat, illetve a bolygatásokat. Ez utóbbi rajz alapján húztam ki a barlang körvonalát (14. kép), beszámoltam a régészeti leletek találási helyét, így 1. Vasbalta és ívelt hátú kés. 2. Beásás cserepekkel. 3. Örlőkötőtöredék. 4. Cölöpnymok.

¹⁸ Herman Ottó Múzeum Adattár Ltsz. 4155–07.

¹⁹ Vértes L., 1965. 36. ábra. 179–181. Bejárat az L. fotótáblán van, azóta nem változott.

13. kép. A Verepce-vár és a Kőlyuk I.-barlang a térképen

14. kép. A Kőlyuk I.-barlang alaprajza

A leletek értékelése

Balták

A Verepce-vár vasbaltái tehát 12,9–16,7 cm hosszúak, súlyuk 0,52–0,705 kg között váltakozik. A Kőlyuk I.-barlang baltája 11,8 cm hosszú, súlya 0,42 kg. Hasonló nagyméretű vasbalta került elő az 1880-as években Doba községtől fél km-re északra, egy kb. 100 m átmérőjű halomból, ahol a sírt kőlapok fedték. Sajnos, a feltárást, illetve a leletek kiásását a halmot szétbontó munkások végezték, mindent kirámoltak, Klein Károly írása szerint két mázsza cserép került ki ugyaninnen.²⁰ A vaseszközök Száraz Antal feltételezése szerint több sírhoz tartoztak. A Verepce-vár baltáihoz hasonló²¹ balta oldalfalai az él felé szélesednek, nyéllyukas, és a nyéllyuk nyílása majdnem négyszögletes, hossza a méretarányos rajz alapján 17,4 cm. Ugyanezt a rajzos táblát átvette a Gallus–Horváth szerzőpár 1939-ben megjelent könyvébe Nagysomlyóhegy környéki sírleletként,²² melyet a Hallstatt C-be sorolt, azaz a Kr. e. 7. századra datált. Vasleletekből ismerünk még hasonló baltákat, így Plavecké Podhradie (Malacka/Malacky, Szlovákia) területéről, az ún. kelta várból,²³ Zemplénből (Zemplín, Szlovákia) tudunk például egy 9,6 cm és egy 16 cm

²⁰ Darnay K.–Klein K.–Száraz A., 1895. 320.

²¹ Darnay K.–Klein K.–Száraz A., 1895. II. t. 4.

²² Gallus S.–Horváth T., 1939. LXIII. t. 129.

²³ Paulík J.–Tomčíková K., 2005. 85–122.; Pieta K., 2003. 19.

hosszú baltáról.²⁴ Alsómislyén (Nižná Myšľa, Szlovákia) is kerültek elő 1928-ban, vasleletben balták, ezek hossza 11,25 cm és 16,5 cm, a töredék 10 cm-es. A leletanyagot az újabb kutatás a Hallstatt D₃-tól a Hallstatt D/La Tène A fokozatra, abszolút időben a Kr. e. 5–4. századra datálta.²⁵ A kelta korban sírleletként és telepeken is tártak fel vasbaltákat,²⁶ utóbb Sajópetri-Hosszúdülőben.²⁷

A vasbaltákat, avagy nehéz ékeket Lehóczky Tivadar²⁸ nézete szerint fahasításhoz és kötöreshoz, így őrlőkövek faragásához használhatták. Müller Róbert szerint az irtást végezték tokos vasbaltákkal.²⁹ A Kőlyuk I.-barlang vasbaltája 11,8 cm hosszú, kisebb a Verepce-vár baltáinál, de hasonló jellegű, a balta egyik oldala egyenes, a másik kissé domború. Ugyanezt a nyilván készítési technikából eredő sajátosságot a késeknél is megfigyelhetjük.

Ár

A Verepce-várban talált vasár (8. kép 7.) mindkét végén hegyes. H: 7 cm. A tápiószelei szkíta temető 83. sírjában talált Párducz Mihály mindkét végén hegyes árákat, a temetőt a Kr. e. 6. század közepére datálta.³⁰ Kelta temetőekben, így Hetényben (Chotin, Szlovákia)³¹ és Csővár-Sportpálya³² leleteiben volt mindkét végén hegyes ár, az utóbbi H: 7,8 cm.

Véső

Kovácsolt, nyéllyukas vésőt talált a Verepce-várban Regös József. A szórvány darab hossza 15,8 cm. Részben hasonló példányokat láthatunk Ausztriában.³³ Nagyberki-Szalacska öntőműhely területén 3 db köpűs véső volt például. Hosszuk 9 cm, 15 cm, és 24 cm.³⁴ Darnay gyűjteményében volt még köpűs véső Vindornyaszőlősről és három Somlyóról.³⁵ Munkácson³⁶ (Mukačevo, Ukrajna) ásóba téve maradt meg egy 12 cm hosszú, négyzetes tokkal ellátott véső, de talált Lehóczky 9,5 és 10,5 cm hosszú vésőket is.³⁷ Starý Kolín (Kolín, Csehország) vas raktárleletben volt a Verepce-várban található hasonló véső.³⁸

Kések

Mályinka–Dédestapolcsán–Verepce-vár területén fémkeresővel találtunk ívelt hátú vaskéseket (8. kép 11. 16.), s Miskolc–Kőlyuk I.-barlangban is volt (16. kép 1.). Hasonló

24 Miroššayová E.–Čaplovič D., 1991. IV. t. 6.8.

25 Miroššayová E., 1980. I. ábra 4–6. 394.

26 B. Hellebrandt M., 2007. Vasművesség. Konferenciakötet, előkészületben.

27 Szabó M.–Guillaumet J.-P., 2003. 21.

28 Lehóczky T., 1906. 340.

29 Müller R., 1997. 91. 94. I. kép 1. Tokos balta Szalacsáról = Darnay K., 1910. 130. 25.

30 Párducz M., 1966. XVI. t. 1–3.

31 Ratimorska P., 1975. V. t. 8–11.

32 Hellebrandt M., 1999. 18. II. t. 18.

33 Mayer E. F., 1977. 104. t. 1519.

34 Darnay K., 1906. 423. 425:25–27.; Darnay K., 1910. 133–134. 131:11–18.

35 Darnay K., 1899. 69. 4. ábra

36 Lehóczky T., 1901. II. 8. 203–204.

37 Lehóczky T., 1907. 160. 161.

38 Filip J., 1956. CXXI. 5.

ívelt hátú vaskés került elő Süttő-Sáncföldek sírleleteinél.³⁹ Ezt a halomsíros temetkezést az ásató a Hallstatt C₂-re, abszolút időben a Kr. e. 7. század második felére, valószínű, a korszak végére datálta. Vaskeresztes-Diófás dűlőben feltárt I. tumuluszban is volt ívelt hátú kés nyéltüskével, a sírban a kamrafal közelében találták.⁴⁰ A temetkezés kora a Hallstatt C₂. Észak-Magyarországon Alsótelekesen Patay Pál szkíta kori temetőt tárt fel, melyben férfi és női szórthamvasztásos sírokban egyaránt talált ívelt hátú markolat-, illetve nyélnyújtványos késeket. A kis kések hossza 7–12 cm, a nagyobbaké 15–22 cm között váltakozott. A szkíta kor jellegzetes típusai az ívelt hátú kések, és a szkíta leletanyag egész területén megtalálhatóak.⁴¹ Az alsótelekesi temetőbe a Kr. e. 7. sz. közepétől a 6. sz. elejéig temetkeztek. Ez a datálás megfelel Kemenczei Tibor kutatási eredményének, mely szerint a szkíta leletanyag legkorábban a Kr. e. 7. sz. közepe után juthatott a magyar Alföldre.⁴² Az alsótelekesi északra a hegyek között, a Gömör-Szepesi (azaz Szlovák) Érchegeység legdélebbi nyúlványán levő vaslelőhelyek mellett az egyik legkorábbi temetőjük.

Az ívelt hátú késeket a kelta korban is használták, így Radostyánban is előkerült.⁴³

Nyélnyújtványos kést három szegecslyukkal idézhetünk a somlyói leletek közül.⁴⁴

Hallstatt kori temető 63. tumuluszában találtak nyélnyújtványos kést három szegecslyukkal Frögben.⁴⁵

Nyélnyújtványos szegecselt kés ismert a szkíta kori leletanyagban, például Tápiószeléről⁴⁶ és Alsótelekesről is, mint említettük. A Verepce-várban talált darabok (8. kép 22–23.) szórványok, alakjuk miatt koruk kérdéses.

Fibula

12. kép 3. korai kelta darab, a certosa típusú fibulák közé sorolható. Részben hasonló ismert Sopron-Bécsidombról és Kosdról.⁴⁷ Az analógiák alapján használatát a LT A–B határára tehetjük, és a Kr. e. 4. századra datálhatjuk. Kelta ízlésű tárgy még a 8. kép 10. csüngő, és a 8. kép 15. kis késtördék.

Vas nyersanyagok

14 darab vasrögöt bontottunk ki a fa gyökerei közül a Verepce-várban. Súlyuk 0,65–1,72 kg között váltakozik, egy darab 0,65 kg, a többi 1,06 feletti, átlagosan 1,2 kg nehezek. Összsúlyuk 16,49 kg, de tudjuk, hogy maradt még a gyökerek között pár darab.

A vasrögöket megnézte Tóth Ferenc, aki öntő volt a miskolci Lenin Kohászati Műveknél. Megállapítása szerint ezek a darabok bucavasak. A bucából kalapálással készítették eszközöket, például baltákat, azaz kovácsolták. Nagy valószínűséggel az upponyi vasat dolgozták fel a Verepce-várban, ez jó minőségű, annyira, hogy Fazola Henrik is az onnan szállított vasat dolgoztatta fel Ómassán. 2007. 02. 01-én Tóth Lajos kohómérnök szintén megnézte a vasrögöket, szerinte is bucavasak, ami azt jelenti, hogy a kibányászott

39 V. Vadász É., 1983. 31. 6. kép 3.

40 Fekete M., 1981. 158. 8. kép 30.

41 Patay P.–B. Kiss Zs., 2001–2002. 124. 16. ábra.

42 Kemenczei T., 2000. 47.

43 Hunyady I., 1942–1944. LII. 11.; Hellebrandt M., 1999. LXXXV.1. H: 10,8 cm.

44 Darnay K., 1899. 73. XXIX. t.

45 Tomedi, G. 2002. 29. t. C. 25.

46 Párducz M., 1966. XIV. t.2.; XXXI.12.

47 Hunyady I., 1942–1944. 69.

ércet bucakemencében pörkölték, s az innen kikerült vas a bucavas, amely 95% tiszta fém, nincs benne salak, s ezekből kalapálták a vastárgyakat. Borsod-Abaúj-Zemplén megyében vas nyersanyag tömb került elő Fancsalban a patakmedernél vaskori cserepek között.⁴⁸ A közelben több, a Kyjatice kultúrába sorolható telep ismert.

Az őskori vasgyártás emlékeire figyelt fel Belar Albin, a haditengerészeti akadémia segédtanára 1895-ben. A Fiume környéki kirándulásai alkalmával vett észre egy körsáncot, mely a Recsina völgye fölé magasodó Veli Vah (Monte Batthyány) területén található. Több cserepet, bronz- és vastárgyakat és vassalakot gyűjtött itt. Még 1895-ben próbaásatást végzett, mely során további hasonló darabok kerültek elő. Müller Alfonznak, a laibachi tartományi múzeum régész örének figyelmét is felhívta a leletekre, aki a helyszínre utazott. Megállapította, hogy a lelőhelyen bronzkori cserepek találhatók, s a legrégebb vasgyártás emlékei, a salakdarabok 50% vasat tartalmaztak. Ez a lelőhely egyike azoknak, melyek Krajna belsejében létesültek, s felhasználták a Fiumétől Krajna központjáig húzódó vasérctelepek könnyen olvasható vasanyagát.⁴⁹

A kelta korból Munkácson, a Lovácska-hegy északi oldalánál 60 cm mélyen került elő nyersvas tömb, melyet sok más háztartási eszköz mellett 14. tételként sorolt fel a kutató.⁵⁰ Leírása szerint a vastömb 3 kg súlyú, lapított cipó alakú, alsó lapja 15 cm átmérőjű, s érdes, 3–4 cm vastag, s kissé domború. Felülete helyenként durva homokkal borított, mintha homokos üregben öntötték volna az ércolvasztásnál. Munkács környékén már a kelta korban is gazdasági tényező volt a vas, joggal tételezhetjük fel, hogy a keltákat is a vaslelőhelyek birtoklásának vágya ösztönözte ennek a legkeletibb területnek a meghódítására. A vaslelőhely nagyságára utal, hogy a munkácsi vasgyártásnak az újkorban is nagy hagyománya van.⁵¹

Aba-Felsőszentiván-Ángyihegyben talált kelta kori vasleletben⁵² voltvas tömb a vas-eszközök között, úgy ahogy több bronzleletben is vannak bronz nyersanyagragógók.

Kerámiák

Mályinka–Dédestapolcsány–Verepce-várban talált kerámiák (9. kép 1–10.12.) és a Miskolc–Kőlyuk I.-barlang leletanyaga (16. kép 2–7. 9–12.) a Kyjatice kultúra jellegzetes edénytípusainak töredékei. A kannelurás oldaltöredékekhez hasonló került elő Miskolcon a Herman Ottó-barlangban, a Szeleta-barlangban és Aggteleken a Baradla-barlangban.⁵³ A Kőlyuk I.-barlangból újabban a múzeumba került kerámiák közül az éles profilú edények párhuzamai a régi anyagból ismertek ugyancsak a Kőlyuk I.-barlangból és a Büdöspeszt-barlangból.⁵⁴ A Kőlyuk I. barlangból bemutatott bronzpityke vagy gomb párhuzamát a Szeleta barlangból ismerjük például.⁵⁵ Hosszú ideig viselték ezt a díszet, a Reinecke BC-től végig a Hallstatt B periódusban is.⁵⁶

48 Herman Ottó Múzeum Ltsz. 58.56.1–3.; 58.57.1–2.

49 *Fest A.*, 1897. 432.

50 *Lehoczky T.*, 1906. 343.

51 *Pusztai L.*, 1998. 82.

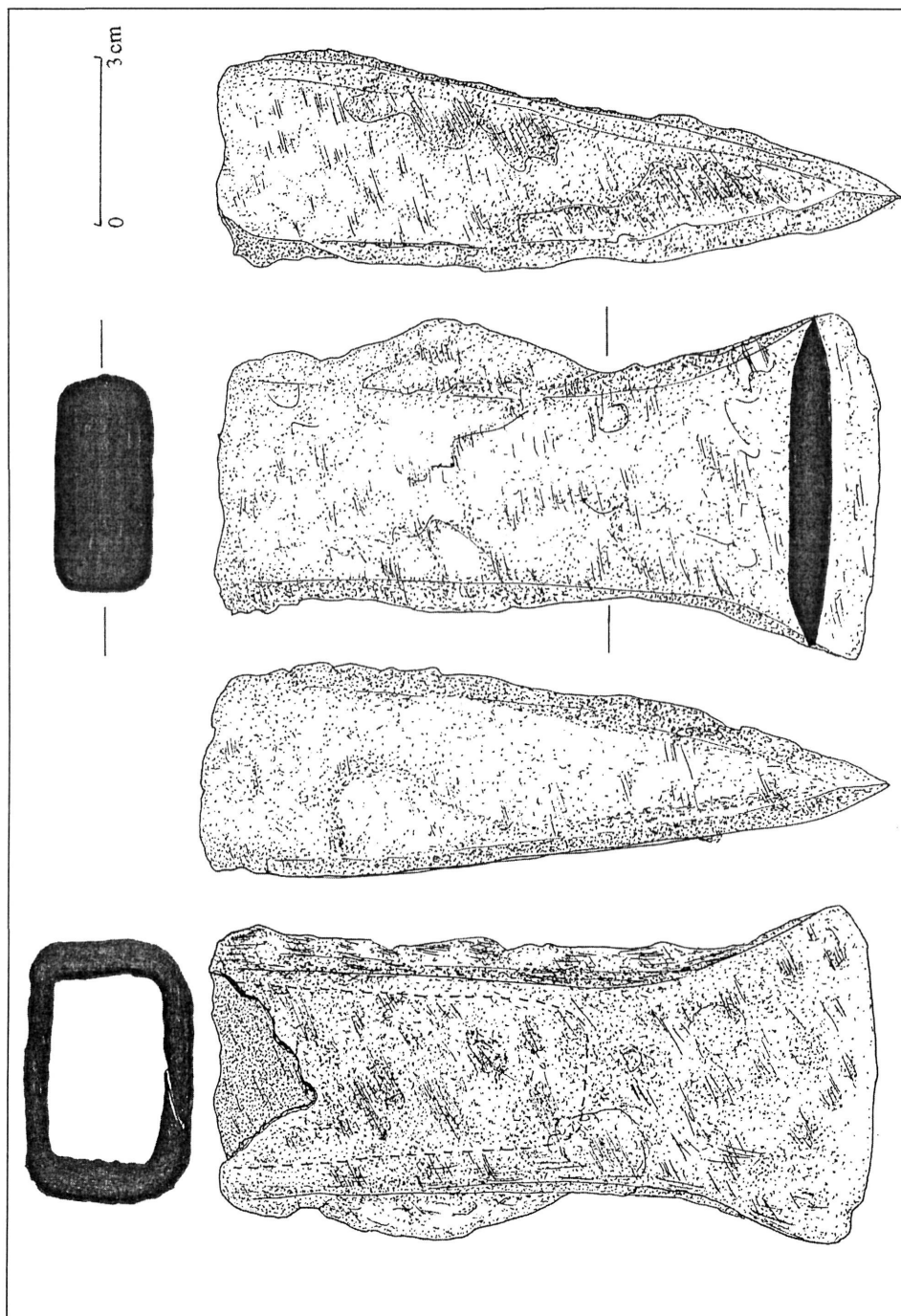
52 *Hunyady I.*, 1957. 73.

53 *Kemenczei T.*, 1970. VII. t. 3.4.6., VIII. t. 7.8.10.; XXII. t. 1.4.; *Kemenczei T.*, 1984. C–CIV.

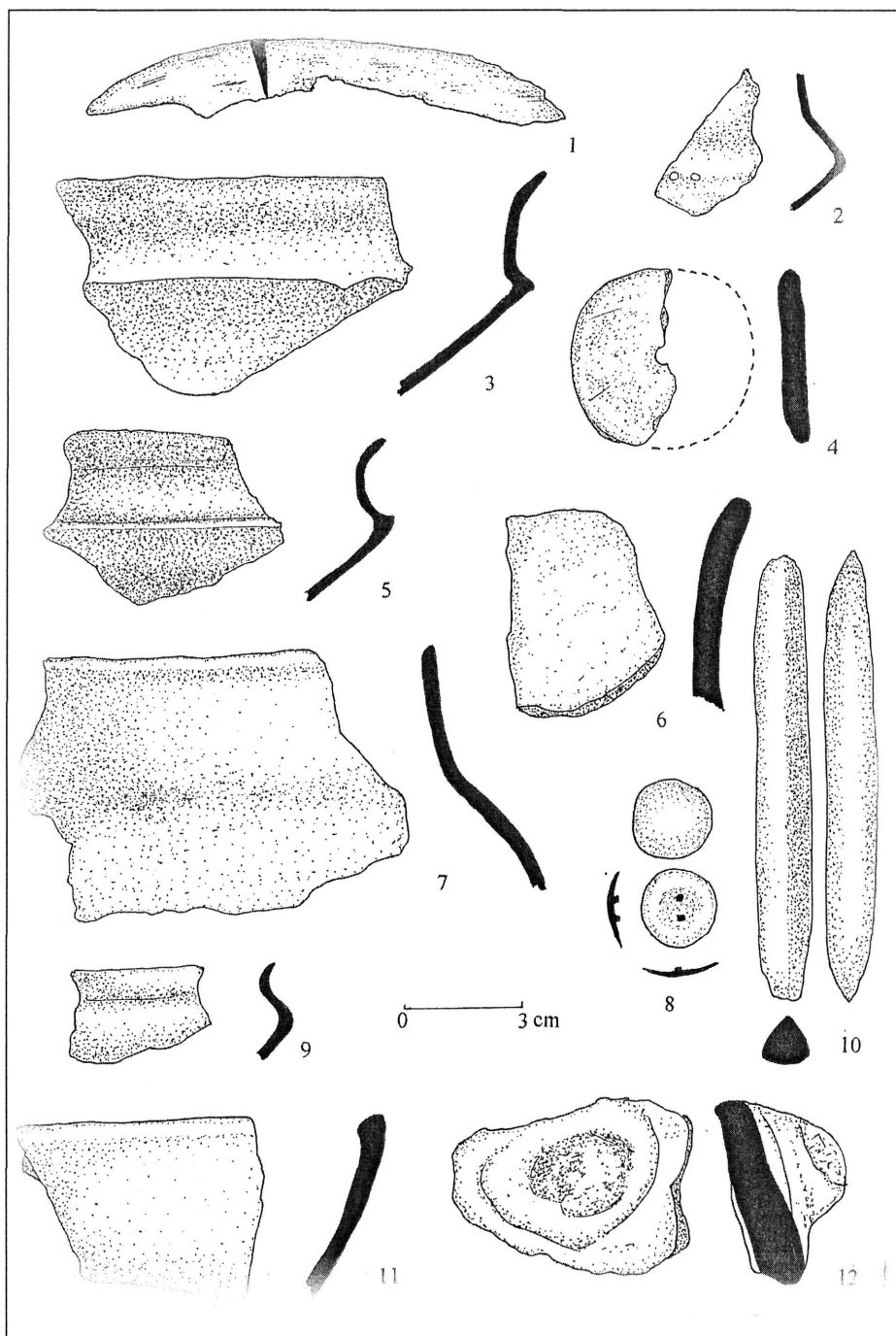
54 *Kemenczei T.*, 1970. XII. t.1., X. t.7.8.; *Kemenczei T.*, 1984. CVI. 7.8.

55 *Kemenczei T.*, 1970. VIII. t. 1–3.; *Kemenczei T.*, 1984. 132. CVIII. 1–3.

56 *Kemenczei T.*, 1970. 39.

15. kép. Vasbalta a Kőlyuk I.-barlangból
A szerző rajza

16. kép. Leletek a Kőlyuk I.-barlangból
A szerző rajza

A Verepce-vár és a Kőlyuk I.-barlang közti távolság a Garadna völgyén át körülbelül tíz kilométer (13. kép), melyet a korai vaskorban akár lóháton, akár gyalog megtehettek, s így megközelíthették, ismerhették a többi barlangot is, ahogy a leletanyag bizonyítja. Egy-egy vadászat alkalmával is lehetett szállásuk a barlangban.

Kövek

A Verepce-vár délkeleti végénél sánc magasodik a mélyített árok felett. A sánc belső részén figyeltünk fel azokra a folyami kavicsokra, melyek viszonylag nagy számban láthatók még ma is a felszínen. A természetvédelem és az erdészet munkatársai ezekről a kövekről nevezik a szűkebb területet Kőhajigálónak. A kövek (9. kép 13.) kézbe illők, átlag 7 cm hosszúak, súlyuk 0,125–0,45 kg között váltakozik. Feltehető, hogy a vár alatt folyó Bán patakából vitték fel a tetőre a köveket, s a vár védelmében használták azokat, akár kézzel dobták, akár hajító szerkezettel, akár ostromgéppel lötték ki.

Hasonló kövekre Lehoczky Tivadar is felfigyelt. Munkács-Lovácska-hegy északi oldalán, 60 cm mélyen vaskori kelta lakóház omladékában olló, sarló, fenőkö mellett volt a 7. leletként leírt 4,5 cm átmérőjű, 75 grammos gömbölyített parittyakő.⁵⁷ A 33. leletként talált parittyakő 250 gramm súlyú, lapított gömbölyű, trachitból alakított. A 35. lelet egy 3,5 cm átmérőjű gömbölyű parittyakő, a tűztől egészen feketített.⁵⁸ A Lovácska-heggyel kelet felől összefüggésben levő Vöröshegyen is találtak parittyakövet, mely 7 cm átmérőjű, lapított gömb alakú, súlya 500 gramm.⁵⁹

Természetesnek vehetjük, hogy az ember környezetében levő kövek a legrégebb idők óta szolgálhattak támadó fegyverként. Tállyán a késő bronzkori földvár sáncába épített köveket bontották ki, gurították le a keleti oldalon,⁶⁰ ahol az ellenség támadhatott.

A történelem során többször alkalmazták a hadműveletekben a köveket. Művészi alkotáson is láthatjuk, hogy az ostromlott várból dobáltak köveket a támadókra. Londonban a British Múzeumban őriznek egy több mint két méter magas domborművet (12. kép), melynek alsó részén folyót ábrázoltak, fentebb egy épített várat. A jelenetben láthatjuk, amint az asszírok ostromolják a falakat, a védők a várfalról körülbelül maroknyi köveket dobálnak az ellenségre, a támadók pajzsokkal védekeznek, s nyilazzák a védőket. A dombormű Szenakherib (Kr. e. 704–681.) idejéből való.⁶¹

Stein Aurél Nagy Sándor nyomait keresve⁶² jutott el Bir várába. Ezt a várat Bazira erősséggel tudta azonosítani,⁶³ melyet a nagy hódító Pandzsabba való betörését megelőzve bevett. A vár az Indus folyó bal partja felett, szaggatottan emelkedik, csaknem 200 m magasra. Stein a várat bejárta, és parittyakövekre figyelt fel, melyek egyúttal súlyosabb hajítófegyverekbe is alkalmasak voltak. Az egyik torony alatt kutatót, amikor egy rakáson gúlába rakott köveket talált, 38 lövésre valót, mint írta az „antik lőszerből”. A kövek gömbölyűre voltak kopva, és a fal nyugati vonalán is felfigyelt rájuk, ahol sok volt. A folyó medréből hordhatták össze. Nagy Sándor nyíllal és hajítógépek lövedékeivel ostromolta a várat. Ezek a hajítógépek körülbelül 300 méterre tudtak lőni. A hatalmas erődítést

57 Lehoczky T., 1906. 342.

58 Lehoczky T., 1906. 343.

59 Lehoczky T., 1908. 257.

60 B. Hellebrandt M., 1994. 64–68.

61 Tolnai Világtörténelme II. kötet 125–126. 192.

62 Stein A., 1928. 44–46.

63 Stein A., 1928. 54.

az ókori szerzők által leírt Aornos (perzsául szikla) várával azonosította Stein Aurél.⁶⁴ A kövekkel való védekezésre újkori példát írt le könyvében,⁶⁵ miszerint a tiroli parasztok 1809-ben ily módon fogadták Napóleon francia és bajor katonáit, és megvédték földjeiket.

A Kyjatice kultúra népének hagyatékát sok esetben találjuk földvárakban. Több esetben kereskedelmi utak felügyelete, vagy politikai-gazdasági hatalmi központok kialakítása volt az indító ok, illetve a cél létrejöttükben, állapította meg Kemenczei Tibor.⁶⁶ Ilyen lehetett Bükkszentlászló-Nagysánc is, ahol Mályinka–Dédestapolcsány–Verepce-várhoz hasonlóan a késő bronzkortól kezdve a korai vaskorból, majd a késő vaskorból találunk leleteket, kelta ízlésű tárgyakat.

Kétségtelen, hogy a vasleleteket sokszor nem érzik a találók régészeti korúnak, többször értéktelen újkori vaseszközt látnak bennük. A másik végletnek voltam tanúja Sajópálfala-Templomdombnál, ahol egy leletmentés alkalmával mutatta a leletbejelentő, hogy egy vasbaltát megcsiszolt, benyelezett, és használja. Feltételezhetjük, hogy ezen okok miatt van egyelőre viszonylag kevés vaslelet.

A Kyjatice kultúra népe hosszú ideig élt Mályinka–Dédestapolcsány–Verepce-várban. Nagyon valószínű, hogy a Kr. e. 7. században⁶⁷ találkoztak a vas feldolgozását ismerő preszkita csoportokkal, és mivel a nyersanyag elérhető volt, ekkortól készíthették a szórványként található vastárgyakat. Mindezek a körülmények gazdasági életüket átformálták, s ezzel együtt politikai hovatartozásukat is meghatározták.

IRODALOM

Darnay Kálmán

1899 Sümegh és vidékének őskora. Archaeologiai Közlemények. XXII. 5–85.

1906 Kelta pénzverő és öntő-műhely Szalacsán (Somogy megye), ArchÉrt XXVI. 416–433.

1910 Kelta pénzverő- és öntőműhely Szalacsán. ArchÉrt XXX. 130–140.

Darnay Kálmán–Klein Károly–Szárász Antal

1895 Két Nagy-Somló-melléki lelet a hallstatti korból. ArchÉrt XV. 317–324.

D. Matuz Edit–Nováki Gyula

2002 Spätbronzezeitliche, Früheisenzeitliche Erdwälle in Nordungarn. Inventaria Praehistorica Hungariae. Magyar Nemzeti Múzeum. Budapest

Dobosy László

1973 Salaklelő és vassfeldolgozó helyek a Bán patak völgyében. A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei 12. 69–75.

Fekete Mária

1981 Előzetes jelentés a Vaskeresztes-Diófás dülői halomsírok leletmentéséről – Vorbericht über die Tumuli-Rettungsgrabungen in Vaskeresztes-Diófás flur (1978–1979). SAVARIA 15. 129–166.

64 Stein A., 1928. 44. 46. 139–150.

65 Stein A., 1928. 145.

66 Kemenczei T., 1970. 28–29.

67 Kemenczei T., 1984. 96.

Fest Aladár

1896 I. Fest Aladár őskori lelőhelyről Fiume területén. *ArchÉrt* 17. 432–433.

Filip, Jan

1956 Keltové ve střední Evropě – The Celts in Central Europe. *Monumenta Archaeologica* V. Praha

Gallus Sándor–Horváth Tibor

1939 A legrégibb lovasnép Magyarországon – Un peuple Cavalier Préscythique en Hongrie. *DissPann* II. 9.

Gömöri János

2000 Az avar kori és Árpád-kori vaskohászat régészeti emlékei Pannoniában (Magyarország iparrégészeti lelőhelykatasztere I. (vasművesség) – The archaeometallurgical sites in Pannonia from the Avar and Early Árpád Period (Register of industrial archaeological sites in Hungary. I. Ironworking). Sopron

Hellebrandt Magdolna (B. Hellebrandt M.)

1991 A Pilinyi kultúra nyomai Emőd-Tüzép lelőhelyről – Spuren der Pilinyi Kultur vom Fundort Emőd-Holzplatz. *HOMÉvk* XXVIII–XXVIX. 19–29.

1994 Tállya története a régészeti leletek megvilágításában. In: Tállya. 51–83. Szerk. *Frisnyák Sándor*. Tállya

1999 Celtic Finds from Northern Hungary. *Corpus of Celtic Finds in Hungary* III. Budapest

2004 A nyersanyagok hatása a vaskor és a császárkor településeire a Sajó és a Bódva vidékén – The Influence of Rawmaterials on Iron Age and Roman Imperial Age Settlements in the Region of the Sajó and Bódva Rivers. *HOMÉvk* 43. 103–126.

2007 Gazdasági eszközök kialakulása és értéke. In: *Vasművesség. Konferenciakötet (Előkészületben)*

Hunyady Ilona

1942–1944 Kelták a Kárpátmedencében I–II. – Die Kelten im Karpatenbecken I–II. *DissPann* II. 18. Budapest

1956 Kelták a Kárpát-medencében. Leletanyag – The Celts in the Carpathian Basin. The artefactual material. *RégFüz* 2.

Kalicz Nándor

1957 Rudabánya őskora. 5–6. In: *Rudabánya ércbányászata*

Kemenczei Tibor

1964 A pilinyi kultúra bárcai csoportja – Die Bárcaer Gruppe der Pilinyer Kultur. *HOMÉvk* 4. 6–36.

1970 A Kyjatice kultúra Észak-Magyarországon – Die Kyjatice Kultur in Nordungarn. *HOMÉvk* IX. 17–78.

1984 Die spätbronzezeit Nordostungarns. Budapest

1999 Adatok a szkíta kor kezdetének kérdéséhez az Alföldön – Beiträge zur Frage des Anfangs der Skythenzeit auf der Ungarischen Tiefebene. *FolArch* 48. 27–53.

Lehoczky Tivadar

- 1901 Emlékek a régibb vaskorból Munkács környékén. ArchÉrt 21. 198–220.
1906 Régibb vaskori emlékek Munkács környékén. ArchÉrt 26. 337–346.
1907 Vaskori emlékek Munkács környékén. ArchÉrt 27. 151–166.
1908 Vaskori emlékek Munkács környékén. ArchÉrt 28. 250–261.

Mayer, Eugen Friedrich

- 1977 Die Äxte und Beile in Österreich. Prähistorische Bronzefunde IX. 9.

Mirošayová, Elena

- 1980 Depot Železných predmetov z Nižnej Myšle – Depot von Eisengegenständen aus Nižná Myšľa. SlovArch 28. 383–394.

Mirošayová, Elena–Čaplovič, Dušan

- 1991 Najnovšie výsledky výskumu včasnodedjinného a stredovekého osídlenia v Zemplíne – Die neuesten Forschungsergebnisse der frühgeschichtlichen und mittelalterlichen Besiedlung in Zemplín. 115–132. In: Východoslovenský Pravek III. Košice

Müller Róbert

- 1997 Die Agrotechnik der Späteisenzeit im Karpatenbecken. Zalai Múzeum. 91–98.

Nováki Gyula

- 1988 Késő bronzkori földvár Dédestapolcsány-Verebce-bércen – Spätbronzezeitliche Erdburg am Dédestapolcsány-Verebce-bérc. HOMÉvk XXV–XXVI. 1986–1987. 81–90.

Nováki Gyula–Sándorfi György

- 1991 A történeti Borsod megye várai (az őskortól a kuruc korig) – Die Burgen des historischen Komitats Borsod (von der Urzeit bis zur Kurutzenzeit). Budapest–Miskolc

Patay Pál–B. Kiss Zsuzsa

- 2001–2002 Az alsótelekes-dolinkai szkíta kori temető közöletlen sírjai (Az 1962. és 1964. évi feltárás eredményei) – Die unpublizierten Gräberfeldes von Alsótelekes-Dolinka (Grabungskampagne 1962, 1964). FolArch 49–50. 79–141.

Paulík, Jozef–Tomčíková, Katarína

- 2004 Další Hromadný nález Železných Predmetov v Plaveckom Podhradí – Weiter Hortfund von Eisengegenständen in Plavecké Podhradie. SlovArch 53. 85–122.

Párducz Mihály

- 1966 The scythian age Cemetery at Tápiószéle. ActaArchHung 18. 35–91.

Piéta, Karol

- 2003 Un dépôt l'oppidum de Pohanská Plavecké Podhradie, Malacky, Slovaquie. In: Forgerons et Ferrailleurs, fer et savoir-faire à l'époque celtique. Bibracte. Musée de la Civilisation Celtique. 19.

Pusztai László

- 1998 A munkácsi vasgyár története. 82–111. In: Öntöttvasművesség Magyarországon

Ratimorska, Piroška

- 1975 Das keltische Gräberfeld in Chotin (Südslowakei). In: *The Celts in Central Europa*. Edit. J. Fitz. Székesfehérvár. Az István király Múzeum Közleményei. A sorozat 20.

Stein Aurél

- 1928 Nagy Sándor nyomában Indiában – On Alexander's Track to The Indus. A Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára. Szerk. Cholnoky Jenő. Budapest

Szabó Miklós–Guillaumet, Jean-Paul

- 2003 Le dépôt de Sajópetri. In: *Forgerons et Ferrailleurs, fer et savoir faire à l'époque celtique*. Bibracte. Musée de la Civilisation Celtique. 21.

Tolnai Világtörténelme II.

1992

Tomedi, Gerhard

- 2002 Das Hallstattzeitliche Gräberfeld von Frögg. Die Altgrabungen von 1883–1892. *Archaeolingua* 14. Edit. Jerem, Erzsébet–Meid, Wolfgang. Budapest

V. Vadász Éva

- 1984 Előzetes jelentés egy koravaskori halomsír feltárásáról Süttön – Vorbericht über die Erschliessung eines früheisenzeitlichen Hügels in Süttő. *ComArchHung* 19–54.

Vértés László

- 1964 Az őskőkor és az átmeneti kőkor emlékei Magyarországon. Budapest

THE IRON FINDS FROM MÁLYINKA–DÉDESTAPOLCSÁNY-VEREPCE-VÁR AND THE MISKOLC-KÖLYUK I CAVE

The discovery of Verepce-vár and its finds

Following a report on the discovery of various iron finds in summer, 2004, we conducted a rescue excavation at the location. The site is a hillfort known as Dédestapolcsány–Verepce-bérc, today part of the village of Mályinka, although the site's western part, the terraces on the gently sloping hillside lie on the outskirts of Nagyvisnyó. Heavy lumps of iron were found under a tree in the area known as Vásárhelytető at Verepce-vár (Fig. 1, Fig. 2. 4), which had been overgrown by roots. Prehistoric pottery sherds lay scattered in the area. Five shaft-hole axes or chisels (Fig. 1, Fig. 2. 4) were found south-east of the iron lumps. We were shown a large mound (Fig. 1, Fig. 2. 2) at Dédestapolcsány–Várerdő, some 3 km north-west of Verepce-vár. The mound was robbed and its stones were used for constructing lime-kilns, some of which can still be seen. Four larger and several smaller mounds and their remains can be seen in the area.

László Barta and Zsolt Barta collected burnt stones covered with slag from the inner side of the rampart in the south-eastern part of Verepce-vár (Fig. 1); they also found a few tuyère fragments.

Previous research

The hillfort was surveyed by Gyula Nováki and György Sándorfi.¹ In 1968, Nováki surveyed the area and found ramparts extending from Verepce-láp to Dédes Castle and a little beyond. He

found that the length of the prehistoric fortified settlement was 2075 m in a north–south direction and that its greatest width was 860 m in the area known as Vásárhelyi-parlag, meaning that it covered a roughly 123 hectares large area.² Nováki interpreted the hillfort as a major centre.^{4–5} The finds collected in the area of the hillfort were assigned to the Piliny and Kyjatice culture.^{6–8}

The Verepce-vár hillfort was built deep in the Bükk Mountains and it undoubtedly had a defensive function. The Bán Valley to the north³ and the iron ore deposits could be controlled from the hillfort. László Dobosy surveyed the sites, where slag had been found.⁹ The iron deposits in the Uppony Mountains lying some 10–15 km from the hillfort were probably exploited during the Early Iron Age.¹⁰ Iron deposits could also be exploited in the Rudabánya area a little farther to the north.¹¹ Its transportation could be achieved by animal-drawn wagons.

The finds from Miskolc–Kőlyuk I Cave (Fig. 14)

József Regös found a socketed iron axe and an iron knife in the cave in 1999. The finds were presented to the museum together with a spindle-whorl and various pottery sherds (Figs 14–16).

Evaluation of the finds

The axes from Verepce-vár are 12.9–16.7 cm long, their weight ranges between 0.52 and 0.705 kg. The axe from the Kőlyuk I Cave is 11.8 cm long and weighs 0.42 kg. A comparable iron axe was found in a robbed tumulus burial in the 1880s near Doba.^{20–22} Sándor Gallus and Tibor Horváth dated the axe to the Hallstatt C period, i.e. the 7th century BC. Similar iron finds are known from the Celtic fort at Plavecké Podhradie,²³ Zemplén²⁴ and Alsómislye.²⁴ The date of the latter find has been recently revised and it is now assigned to the Hallstatt D/La Tène A period (5th–4th centuries BC) instead of the earlier Hallstatt D₃ period. Iron axes have also been recovered from Celtic burials and settlements²⁶ most recently at Sajópetri–Hosszúdűlő.²⁷ Tivadar Lehoczky had suggested that iron axes had been used for felling trees and crushing stones (as well as for carving quern stones),²⁸ while Róbert Müller believes that these axes were used for forest clearing.²⁹ Although the iron axe from the Kőlyuk I Cave is smaller than the pieces from Verepce-vár, it represents the same type with one straight and one slightly curved side. The same typological features can be noted on the knives, probably owing to their manufacturing technique.

Awl

The iron awl (Fig. 8. 7) found at Verepce-vár has pointed terminals. It is 7 cm long. Mihály Párducz found similar iron awls in Grave 83 of the Scythian cemetery at Tápiószéle, dated to the mid-6th century BC.³⁰ Awls with pointed terminals have been recovered from Celtic cemeteries too, e.g. at Hetény³¹ and Csővár–Sportpálya.³² The piece from the latter site measured 7.8 cm.

Chisel

The iron chisel (Fig. 11. 1) is a stray find from Verepce-vár. Its length is 15.8 cm. Comparable pieces are known from Austria.³³ The finds from the metal workshop uncovered at Nagyberki–Szalacska included three socketed chisels, measuring 9 cm, 15 cm and 24 cm in length.³⁴ Kálmán Darnay's collection too contained one socketed chisel from Vindornyaszőlős and three from Somlyó.³⁵ Lehoczky found a 12 cm long socketed chisel set in a spade at Munkács,³⁶ and he also published 9.5 cm and 10.5 cm long pieces from other sites.³⁷ A chisel resembling the one from Verepce-vár can be quoted from the hoard brought to light at Starý Kolín.³⁸

Knives

We found several iron knives with a curved back using a metal detector in the Mályinka–Dédestapolcsány–Verepce-vár area (Fig. 8. 11, 16) and one in the Miskolc–Kőlyuk I Cave (Fig.

16. 1). A similar knife was recovered from a tumulus burial at Süttő-Sáncföldek,³⁹ which has been dated to the close of the Hallstatt C₂ period (mid-7th century BC). A knife of this type is also known from Tumulus I at Vaskeresztes-Diófás, dated to the same period.⁴⁰ Tanged knives with curved back were brought to light from male and female scattered cremation burials of the Scythian Age uncovered by Pál Patay at Alsótelekes. Knives with a curved back are typical for the Scythian Age.⁴¹ The Alsótelekes cemetery was used from the mid-7th to the early 6th century BC. This dating harmonises with Tibor Kemenczei's studies, according to which Scythian finds first reached the Great Hungarian Plain after the mid-7th century BC.⁴² The Alsótelekes burial ground is one of the earliest Scythian sites in the north, lying near the iron ore deposits along the southernmost extension of the Gömör-Szepes (Slovakian) Ore Mountains.

Knives with curved back were also used during the Celtic Age, as shown by finds of this type from Radostyán.⁴³ Tanged knives with three rivet-holes can be quoted from Somlyó,⁴⁴ and a similar piece was found in Tumulus 63 of the Hallstatt period cemetery at Frög.⁴⁵ Tanged knives with rivet-holes have been reported from Scythian contexts too, e.g. from Tápiószele⁴⁶ and Alsótelekes. The dating of the pieces from Verepce-vár (Fig. 8. 22–23) is uncertain since they are stray finds.

Fibula

The fibula shown in Fig. 12. 3 is an early Celtic piece of the Certosa type. Comparable fibulae are known from Sopron-Bécsidomb and Kosd.⁴⁷ Its use can be dated to the La Tène A–B transition in the 4th century BC. A pendant (Fig. 8. 10) and a knife fragment (Fig. 8. 15) were also made in the Celtic style.

Iron raw material

We uncovered fourteen lumps of iron from among the tree roots at Verepce-vár. Their weight ranges between 0.65 and 1.72 kg and totals 16.49 kg (and we know that a few pieces could not be brought to light). Ferenc Tóth, a former smelter, and Lajos Tóth, a furnace engineer, both confirmed that the finds were iron bloom with a metal content of 95 per cent without slag, suitable for the manufacture of various artefacts. Iron lumps were found at Fancsal together with Iron Age pottery sherds.⁴⁸ Several settlements of the Kyjatice culture are known in the area.

Albán Balár observed several relics of prehistoric iron production during his excursions to Fiume and its broader environs to 1895. He identified a circular rampart above the Recsina Valley, where he collected various bronze and iron artefacts, as well as iron slag, and he later conducted a trial excavation, in the course of which he uncovered similar finds. Alfonz Müller noted that these iron finds represented the oldest relics of iron production and that the site was one of a chain of sites lying along the iron ore deposits between Fiume and the Krajina region.⁴⁹

A raw iron ingot from the Celtic Age was found at a depth of 60 cm on the northern slope of Mount Lovácska near Munkács, together with various other household artefacts.⁵⁰ It weighed 3 kg and its shape resembled a flattened loaf with a thickness of 3–4 cm and a diameter of 15 cm. Its surface was covered with coarse-grained sand in some spots, suggesting that it had perhaps been smelted in a sandy pit. Iron was an important commodity in the Munkács area during the Celtic Age and it therefore seems likely that the Celtic occupation of this area was motivated by the need to control the iron deposits. The richness of the area's iron deposits is reflected by the fact that iron production still played an important role in the post-medieval period in the Munkács area.⁵¹

In addition to several iron artefacts, the Celtic Age iron hoard found at Aba-Felsőszentgyörgy-Ángyihegy contained several iron lumps,⁵² resembling the bronze lumps found in many bronze hoards.

Pottery

The pottery finds from Mályinka-Dédestapolcsány-Verepce-vár (Fig. 9. 1–10, 12) and Miskolc-Kölyuk I Cave (Fig. 16. 2–7, 9–12) represent the typical wares of the Kyjatice culture.

Pottery fragments resembling the channelled body sherd are known from the Herman Ottó Cave and the Szeleta Cave by Miskolc and the Baradla Cave by Aggtelek.⁵³ The more recent pottery finds from the Kőlyuk I Cave include sharply carinated fragments, whose analogies can be quoted from among the older finds from this site and the pieces from the Bűdöspeszt Cave.⁵⁴ The bronze button from the Kőlyuk I Cave is paralleled by a piece from the Szeleta Cave.⁵⁵ Ornaments of this type were popular from the Reinecke BC period until the Hallstatt B period.⁵⁶

The distance between Verepce-vár and the Kőlyuk Cave is roughly 10 km across the Garadna Valley (*Fig. 13*), which could be easily made either on foot or on horseback, meaning that the caves could quite easily be approached. It seems likely that the caves were sometimes used as temporary campsites during hunting expeditions.

Stones

A rampart rises above a ditch at the south-eastern end of the Verepce-vár hillfort. We found river pebbles on the rampart's inner side. The officials of the environmental protection and forestry office call the smaller area "Kőhajigáló" ("stone-thrower") after this gravel. The pebbles (*Fig. 9, 13*) fit into the hand, their average length being 7 cm, their average weight no more than 0.125–0.45 kg. It seems likely that the pebbles were transported there from the Bán Stream flowing under the hillfort and that they were used for defending the settlement, either by pelting the attackers with hand or by using some sort of catapult device.

Lehoczky observed similar pebbles in the burnt debris of a house on the northern side of Mount Lovácska by Munkács. He found a rounded sling stone with a diameter of 4.5 cm weighing 0.75 kg at a depth of 60 cm,⁵⁷ together with other similar stones.⁵⁸ Flattened spherical sling stones with a diameter of 7 cm weighing 0.5 kg were also collected on Mount Vörös to the east of Mount Lovácska.⁵⁹

It is quite natural that stones were used as weapons from the most ancient times. At Tállya, for example, the stones built into the rampart of the Late Bronze Age hillfort were dislodged and rolled down the eastern side of the hill, from where the enemy had assaulted the settlement.⁶⁰

Stones were repeatedly used in warfare throughout history. There are many artistic depictions of how the defenders of a besieged fortress threw stones on the besiegers. An over 2 m high relief in the British Museum (*Fig. 12*) shows a river and a walled town above it. The battle scene depicts the Assyrians assaulting the town of Lachish, with the men defending the town throwing stones on the assaulters, who protect themselves with shields while showering the defenders with arrows. The relief dates from the reign of Sennacherib (704–681 BC).⁶¹

While tracing the journey of Alexander the Great to the Indus, Sir Aurel Stein reached the fortress of Pir-Sar rising on the left bank of the River Indus.^{62–63} Stein surveyed the stronghold and found sling stones, which could also be thrown using heavier catapult devices. He found a heap of carefully arranged stones by a tower and noted that about thirty-eight rounds could be fired using these "ancient missiles". The stones were worn round. He found similar stones along the fortress' western wall, which had probably been brought there from the river. Alexander the Great had besieged the fortress with arrows and catapults, which had a range of some 300 m. Stein identified the stronghold with the fortress of Aornos (meaning "rock" in Persian) described by classical authors.⁶⁴ Stein described other instances of the defensive use of stones in his book: in 1809, Tyrolean peasant defended their fields against Napoleon's French and Bavarian troops in this manner.⁶⁵

Finds of the Kyjatice culture are often found in hillforts. Kemenczei has noted that in many cases, the erection of hillforts was motivated by the need to control trade routes or the creation of political and economic centres.⁶⁶ Bükkszentlászló–Nagysánc was a settlement of this type, whose occupation spans the period from the Late Bronze Age to the Early Iron Age and the Celtic Age, similarly to Mályinka–Dédestapolcsány–Verepce-vár.

Iron finds are often regarded by finders as being valueless post-medieval artefacts rather than articles dating from archaeological periods, although the opposite can sometimes also be

documented: while conducting a rescue excavation at Sajópálfalva–Templomdomb, I noticed that a prehistoric iron axe had been sharpened, hafted and put to use. It seems likely that this is one of the reasons for the low number of iron finds.

The Kyjatice population settling at Mályinka–Dédestapolcsány-Verepce-vár occupied the settlement for a long time. It would appear that they came into contact with pre-Scythian groups in the 7th century BC,⁶⁷ who were familiar with the use of iron, and since iron deposits were available nearby, they began manufacturing iron artefacts from this time. The use of iron brought profound changes in their economy.

Magdolna B. Hellebrandt